

FÖRETAGS*minnen*

TIDSKRIFT FRÅN
CENTRUM FÖR
NÄRINGSLEVEN
HISTORIA
NO 2009;5

#5

Högkonjunktur!

Neonmuseum i Las Vegas

Det mest moderna – Esseltehuset

Ingen jul utan Roberts äkta julmust

Stjärnfusionen mellan Daimler och Benz

PRIS 45 SEK
INKL MOMS

0.5

ISSN 1101-747-E
9 177 110 11747002

Hur gamla är traditionerna?

ALDRIG ANNARS ÄR vi så traditionsbundna som kring jul: Å ena sidan är många av våra jultraditioner inte alls så gamla som vi tror – vilket etnologer och journalister ofta tycker om att påpeka – fast å andra sidan leder de ofta sina rötter längre tillbaka. Köttbullar och prinskorv blev ett stående inslag på julbordet först vid 1950-talet – fast korv har funnits som julmat sedan urminnes tider. Julgranen invandrade från Tyskland till Sverige under sent 1800-tal, men bruket att dekorera med granris, mistel eller andra vintergröna växter under julen har funnits lika länge som högtiden firats på dessa breddgrader. Dagens julöl (oftast halvmörkt och lite sött) är i mycket en standardisering från sekelskiftet 1900, men ölets roll under julfirandet var redan under vikingatiden så viktig att man talade om att ”dricka jul”.

När det gäller företag är det inte heller lätt att avgöra deras ålder. Gamla Pripps (som i dag är uppgånget i Carlsberg Sverige) brukade alltid skriva 1828 som grundandeår, fast det endast var *namnet* Pripp man då gick på. Själva företaget var ett resultat av 100 år av fusioner mellan flera hundra bryggerier, där J.A. Pripp & Son-delen bara utgjorde en del vid sidan av t.ex. Lyckholms, Malmö Förenade, Hamburgerbryggeriet och Münchenbryggeriet. Den äldsta rottråden löpte tillbaka ända till 1670, ett år som enligt mitt tycke därmed var Pripps, och egentligen även dagens Carlsberg Sveriges riktiga, grundandeår.

Kronans Droghandel är ett annat intressant exempel. Detta företag har länge varit ett av Sveriges största handelsföretag, men är nog okänt för de flesta. Det har nämligen varit grossist i läkemedel och endast haft de svenska apoteken som kunder. I och med den nya avregleringen har man dock knoppat av en verksamhetsgren som nu skall driva

apotek tillsammans med KF under det klassiska namnet. Av någon besynnerlig anledning uppger de i sin logotyp 1907 som året för sitt grundande. Det enda som hände då var att man delade upp Apoteket Kronan, som det då hette, i en del som var apotek och en del som skötte handeln med läkemedel. Apoteket var betydligt äldre än så: Redan 1718 fick det rätten till namnet Kronan. Detta som tack för att man hade balsamerat Karl XII:s lik!

Det finns åtskilliga fler exempel på företag som har svårt att slå fast vilket år som egentligen gäller för grundandet. Och märkligt nog är det vanligare att man väljer ett för ungt datum än ett för gammalt. Även om det finns exempel på motsatsen också, där företag på lösa grunder hävdar att de har en anrik historia som sträcker sig långt tillbaka i tiden; kanske är detta särskilt vanligt inom restaurangbranschen där tradition är viktigt.

Och visst är det viktigt med traditioner och historia – både för att lära av historien och för att förstå vart man är på väg. Men även bara för att få njuta av den trygghet det innebär att i en föränderlig värld ha en liten frizon av igenkännande, en cykliskt återkommande fristad i det annars linjära tidsförloppet.

Så hoppas jag att alla *Företagsminnens* läsare kan få känna även denna vinter.

God jul!

.....
EDWARD BLOM *redaktör*

FÖRETAGSMINNEN ÄR EN tidskrift från *Centrum för Näringslivshistoria*, www.naringslivshistoria.se. Ansvarig utgivare: Alexander Husebye, tel. 08-634 99 14, alexander.husebye@naringslivshistoria.se Redaktör: Edward Blom, tel. 08-634 99 29, edward.blom@naringslivshistoria.se Medredaktör: Mats Wickman och Klas Räsäter Medarbetare bilder: Margarita Feldman, Anders Gidlöf och Åsa Holmgren Grafisk form & produktion: Matts Hildén och Matthias Grönwall, www.silviamedia.se Repro och tryck: Sandvikens Tryckeri Prenumeration: Företagsminnen utkommer fr.o.m. 2009 med fem nummer per år. Prenumerationsavgiften är 200 kronor inklusive moms Kontaktinformation: Centrum för Näringslivshistoria, Grindstuvägen 48-50, 16733 Bromma, tel. 08-634 99 00 fax: 08-634 99 35, e-post: prenumerera@naringslivshistoria.se, www.naringslivshistoria.se/foretagsminnen. ISSN: 1101-7473

FÖRETAGSminnen #5

5 | Krönikan YVONNE INGMAN

6 | Noterat

8 | Ingen jul utan Roberts äkta julmust

Möt familjen bakom en av Sveriges mest välkända jultraditioner. | KARL-GUSTAF MATTSSON

11 | Ögonblicket

12 | Plats för nya spelare efter krisen

Varje lågkonjunktur har lett till såväl utslagning som nyskapande, men mest har det varit högkonjunkturer. RONALD FAGERFJÄLL

17 | Ur arkivet

18 | De lysande lockropens viloplats

The Neon Museum i Las Vegas bevarar den glättiga och sanslösa spelstadens egen konstform. | MATTS HILDÉN OCH EVA HILDÉN SMITH

23 | Stjärnfusionen Daimler-Benz

Bakgrunden till tillverkaren av Mercan, bilen med stjärnan på kylaren. | DR HARRY NIEMANN

28 | Fånga platsen: Kiruna ANDERS JOHNSON

30 | Minnen från ett berömt grafiskt hus

Endast det mest moderna skulle finnas i Esseltehuset, då det togs i bruk i början av 1930-talet. | JOHN TRANVIK

34 | Limpa med lång hållbarhet

Skogaholms klassiska matbröd. | KATARINA WILLERS

36 | Så skapades Tobaksmonopolet

En högerregering stod för Sveriges första stora förstatligande, det av svenska tobaksindustrin. | CAJSA CARRÉN

39 | Udda föremål

40 | Recensioner i urval BÖRJE ISAKSON

42 | Aktuell forskning TOM PETERSSON

44 | Korsord

46 | Medlemmar

Omslagets framsida: Kungsgatan i Stockholm badar i neon-ljus högkonjunktursens år 1958. På Rigoletto går "Vikingarna" med Kirk Douglas och Tony Curtis. Sporrong och Sveriges Radio märks bland skyltarna, och nere vid Stureplan syns Luxor-tv och Stomatol-tandkräm. Det är ännu vänstertrafik. Fotograf: Gösta Nordin. Centrum för Näringslivshistoria.

Omslagets baksida: Tomtar var mäktiga populära i slutet av 1800- och början av 1900-talet och användes alls inte bara till julprodukter. Kändast är kanske Fabriken Tomten med produkter som Tomte-tvål, Tomte-skur och senare även de sprakande Tomte-blossen och läskpulvret Tomte-brus. Reklamteckningen är från tidigt 1900-tal. Henkel Nordens historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

The Golden Nugget öppnade på Fremont Street 1946 som Las

Vegas lyxigaste spelhall och hotell, och det finns kvar än i dag, s. 18.

Varför gick Daimler-Motoren-Gesellschaft och Benz & Cie samman och bildade Daimler-Benz AG? s. 23.

Musten har anor ända tillbaka till vikingatiden, men den julmust vi dricker har sitt ursprung i Tyskland och svensken Harry Roberts, s. 25.

Esseltehuset med sin illuminerade fasad på Vasagatan 16 i Stockholm, stod under förra seklet som en symbol för det stora tryckeriet och var det första som mötte tågresenärerna.

DEN IDEELLA FÖRENINGEN Centrum för Näringslivshistoria (CfN) bevarar näringslivets historia och visar hur överraskande aktuellt det förflutna är. Centrum för Näringslivshistoria hjälper företag och organisationer att säkerställa sitt historiska källmaterial, och att använda historien professionellt i olika interna och externa aktiviteter. Centrum för Näringslivshistoria genomför research och producerar böcker, utställningar och webbplatser. I dag hanterar Centrum för Näringslivshistoria över 7000 företags historia i arkiv, fotografier, filmer och intervjuer med kända och okända företagare. Deponerande företag äger sitt material och har full kontroll över användningen. I Centrum för Näringslivshistoria ingår *Designarkiv*, Sveriges största samling av föremål och arkiv gällande design. *Stockholms Företagsminnen* är en lokal förening som på Stockholms stads uppdrag hanterar material från företag som inte längre existerar.

Framtidsvisioner kan vara frestande! Bilden visar det spektakulära projektet Alweg, som initierades av Axel Wenner-Gren. Bilden är tagen den 23 juli 1957, även om fordonet mer påminner om ett modernt höghastighetståg. Men varför blev det inget av i slutändan? Fotograf okänd.

Vad har ditt företags historia med framtiden att göra?

Vi på Centrum för Näringslivshistoria tar hand om svenska företags minnen, en grundläggande del av samhällets historia.

Vi bevarar och berättar deras historier, till nytta för företagen själva, forskare och andra intresserade. Historierna hjälper oss förstå vad som bygger tillväxt och välfärd i företaget och i samhället.

Ditt och andra företags berättelser sätter aktuella skeenden i ett sammanhang. De hjälper dig stärka företagskulturen, bygga dina varumärken och stödja din marknadsföring.

Vi förvaltar dina minnen i vårt arkiv och berättar din historia – i form av föredrag, böcker, utställningar eller på webbplatser. Bli medlem i föreningen Centrum för Näringslivshistoria och se hur andra företag använder sin historia. Som medlem får du även denna tidskrift, en och annan bok samt inbjudningar till evenemang hos våra medlemsföretag.

För mer information, besök www.naringslivshistoria.se eller kontakta vd Alexander Husebye på 08-634 99 14 eller alexander.husebye@naringslivshistoria.se.

CENTRUM FÖR NÄRINGSLIVSHISTORIA

Från finska filbunkar till nordiskt storföretag?

SCENEN ÄR MIN mormors kök i Helsingfors en sommarmorgon någon gång i slutet av 1960-talet. Jag äter frukost och låter blicken fara. Den fastnar på yoghurtburken med logotypen "Hj. Ingman".

– Roligt att se sitt namn på yoghurten, säger jag. Synd att yoghurten bara finns i Finland.

– Ja, den där firman har snabbt blivit stor, säger mormor, som har ett annat perspektiv på tid än jag som tonåring. Sedan säger hon något intressant:

– Jag minns så väl när Hjalmar Ingman kom på cykel med sina filbunkar på pakethållaren för att lämna hos mjölkbutiken. Det var inte så hävt. Men han var vänlig och hade den bästa filen.

När jag frågar hur länge sedan det här var, svarar hon att det nog var i början av 1920-talet. Det stämmer nog. Hon var född 1898, och arbetade en kort tid i mjölkbutik innan hon gifte sig och fick barn.

I år för 80 år sedan grundade Hjalmar Ingman bolaget Hj. Ingman och började driva verksamheten mer professionellt. Han kom från Sibbo, cirka fyra mil öster om Helsingfors, och hade rötterna i åkermarken. Han sålde sin fil på Salutorget mitt i Helsingfors och till butiker. Han var entreprenören som insåg möjligheterna i förädling av mjölk. Filen följdes av många andra produkter.

Men vad hände sedan? Familjeföretaget har gjort en spännande resa, och dess historia förtjänar att berättas. Mejeridelen återfinns i dag i gigantiska Arla Foods, som är Europas största mejeriföretag och ägs i kooperativ förening av 8 500 svenska och danska mjölkbönder. Omsättningen är cirka 60 miljarder kronor.

Robert Ingman är en av Hjalmars sonsöner och vd för det som hette Ingman Foods och som i fjol helt övergick i Arla Foods ägo. Det nya namnet är Arla Ingman, och företaget är Finlands näst största mejeriföretag efter Valio. För tre år sedan intervjuade den finlandssvenska tidningen *Borgåbladet* Robert Ingman, med anledning av att Arla Foods köpte sin första tredjedel av familjeföretaget:

Han lovar att Ingmans namn kommer att dominera förpackningarna en lång tid framöver, varumärket är så pass känt i Finland att det knappast finns någon risk för att det skulle försvinna.

Därefter kommenterar vd försäljningen av sin farfars mejeriföretag:

– Nog är det ju klart att det också är en känslifråga men i affärsvärlden måste man låta realiteterna komma i första hand.

Men allt det Hjalmar skapade ingår inte i Arla Foods. Ingman Ice Cream är glassdelen som fortfarande ägs av familjen och har tillverkning i både Sibbo och i Lappträsk, men även i Sverige och i Litauen. Företaget har den längsta traditionen som glasstillverkare i Finland. I bolaget ingår svenska Carlshamns glassverksamhet och Åhus Glass. Glass är stort, och vi som äter den när som helst kanske inte tänker på att för 60 år sedan åt man glass bara på sommaren. Ett tidens tecken är att Ingman Ice Cream i fjol tog det italienska glasskonceptet Sentimento till Finland.

Östnyländska mjölkbönder var grunden för Hjalmars fil och ost redan 1929. Mjölk är fortfarande råvaran när jätten Arla Foods producerar mjölkbaserade livsmedel i tolv länder och exporterar dem över hela världen.

Vi lär oss att anrika företags historia ofta är både kittlande och hisnande. Vi lär oss om tidsanda, trender och traditioner om vi tar till oss företagets historia. Ibland räcker det med att en tonåring tycker att en yoghurtburk är lite rolig.

– Ja, ja, suckade mormor i köket den där sommarmorgonen för länge sedan.

– Inte kunde man begripa att Hjalmars filbunkar på bara 40 år skulle bli så stort.

Kanske suckade hon också lite över att hennes dotter gifte sig med en Ingman, visserligen också från Sibbo, men inte alls släkt med Hjalmar.

YVONNE INGMAN *är näringspolitisk chef och vice vd på branschorganisationen Svensk Handel.*

ps. När min mormor sa att någonting "inte var så hävt", menade hon att det inte var så märkvärdigt. ds.

Noterat

Hans Vestberg vd nummer 16

Den 1 januari 2010 blir Hans Vestberg ny vd för Ericsson. Han efterträder Carl-Henric Svanberg. Vestberg är Ericssons sextonde vd i ordningen sedan starten 1876. Först i raden var Lars Magnus Ericsson själv. Han blev ledare för företaget direkt vid grundandet, men titeln verkställande direktör fick han först när det ombildades till aktiebolag 1896. På bilden syns vd nummer 2, Axel Boström.

Geoffrey Jones besöker Stockholm

En av världens mest ansedda ekonomhistoriker kommer till Stockholm. Geoffrey Jones från Harvard Business School lanserar i samarbete med Centrum för Näringslivshistoria sin nya bok *Beauty Imagined* (Oxford University Press). I

den beskrivs skönhetsindustrins omvandling från lokala aktörer till globala koncerner. Många intervjuer har gjorts med personligheter som parfymörer, företagsgrundare och andra legendarer. Efter denna "tour de force" har Jones ställt in siktet på ett helt annat område: Det gröna (=miljövänliga) företagandets historia, där inte minst Sverige har en framträdande plats. Håll utkik efter inbjudan till eventet, och bocka redan för tisdagen den 23 februari i almanackan. Lokal meddelas senare.

Ny bokserie om industriområden ...

Nyligen utkom *Uxunda-Mariehäll*, skriven av f.d. länsantikvarien Jan-Bertil Schnell, på Stockholmia förlag. Boken är den första i en skriftserie om Stockholms företagsområden. Serien skall skildra områdenas innehållsrika historia, och är ett samarbete mellan Stockholmia förlag och Föreningen Stockholms Företagsminnen (en regional systerförening till Centrum för Näringslivshistoria)

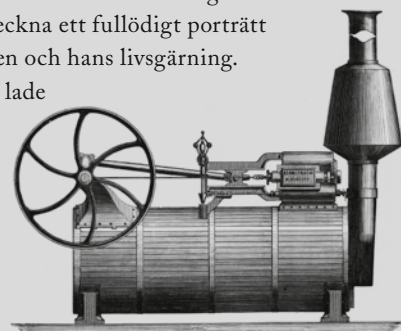
Näringslivshistoria på Atlantis

Centrum för Näringslivshistoria inleder ett samarbete med Atlantis Förlag. Ett antal biografier skall dokumentera personligheter från näringslivet. De har alla på ett eller annat sätt präglat sin samtid – genom uppfinningar, socialt och politiskt engagemang eller genom sina nätverk. Gemensamt för samtliga böcker är att författarna får tillgång till nytt material, och att de kommer ha stor hjälp av arkivarier vid sin sida för research och faktakoll. Några av namnen som planeras är makarna John Ericsson, Sophia Gumaelius, Lars Magnus och Hilda Ericsson, J. Sigfrid Edström, Hakon Swenson och Olle Engkvist.

... och ny bok om industripionjär

Samuel Owen teknik och ångbåtspionjär utkommer nu under december på Stockholmia förlag. Författaren Arne Sundström har dammsugit arkiven för att kunna teckna ett fullödigt porträtt av Samuel Owen och hans livsgärning.

Engelsmannen lade grunden till mycket inom den svenska industrin, bl. a. gjuteriteknik och mekanisk industri.

Svenska företag bäst i Norden

Svenska företag är bäst i Norden på att bevara sin historia, detta enligt en benchmarkingstudie som de nordiska riksarkiven låtit göra. Det visade sig att vi i Sverige hade högst andel bevarade företagsarkiv.

Öresundskraft jubilerar – 150 år av energi

Dagen före julafton 1859 började ett gasverk i Helsingborg att leverera bränsle till gaslyktorna i de inre delarna av staden. Det blev inledningen till en lång energihistoria. Elektricitet levererades med början 1891, växelström från 1961 och fjärrvärme kom till staden 1964. Efter expansion och uppköp, särskilt från 1990-talet, heter den samlade leverantören i dag Öresundskraft och försörjer en stor del av nordvästra Skåne med energi av olika slag.

Hemingway hos Kennedy

På John F. Kennedy Presidential Library & Museum kan besökaren frossa i allehanda material om och med den beundrade presidenten. I museet kan man följa Kennedy från uppväxten, via skolgången till politiken, valnatten och slutligen in i Vita huset. Bl.a. är delar av inredningen från Washingtons första adress återskapad.

Kennedyarkivet skäms inte heller för sig – men där väntar en första klassens överraskning. Ernest Hemingways samling av manus, böcker och troféer! Vad gör han här? Orsaken är att hustrun Mary och Jacqueline Kennedy kom överens om en donation. Författaren och presidenten mötte dock aldrig varandra, även om den förre var inbjuden till installationen 1961. Lite udda står Hemingwayrummet där, mitt i havet av Kennedyminnen. Besökaren kan slå sig ner i skinsoffan, följa raderna av bokryggar, titta i kopior av författarens bokmanus och blänga tillbaka på djurtroféernas tomma ögon. Egentligen saknas bara ett rejält fyllt barskåp!

Ingen jul utan Roberts äkta julmust

Vad vore jul utan julmust, och vad vore julmust utan Harry Roberts? Möt familjen bakom en av Sveriges mest välkända jultraditioner.

KARL-GUSTAF MATTSSON

MATEN ÄR EN viktig del av det svenska julfirandet. De flesta rätterna på julfbordet är traditionstyngda svenska specialiteter som sill och köttbullar. Även andra länders julmat, som kalkonen, har börjat smyga sig in bland julmaten utan att vi protesterat särskilt högljutt.

Men när det gäller vilken läsk som ska serveras vid julfbordet är vi stenhårda. Ingen annan läskedryck kan konkurrera – vi vill bara ha julmust på julfbordet. Varje jul pimplar vi i oss nästan 40 miljoner liter av den mörka, smakrika läsk. Musten har anor

ända tillbaka till vikingatiden, men den julmust vi dricker har sitt ursprung i Tyskland och den svenske studenten Harry Roberts.

I slutet av 1800-talet sände helsingborgaren Robert Roberts sin son Harry till Tyskland för att studera kemi. Pappan hade nämligen kommit på att det gick att göra goda affärer på läskedrycker, ett näst intill exotiskt begrepp som bara fanns tillgängligt i det kontinentala Europa. Öl och brännvin var det närmaste som stod till buds för svenskarnas törstiga förfäder. Nu gällde det bara att forska fram en smak som passade svenska förhållanden.

– Farfar Harry var dessutom frikyrklig och ville skapa ett alkoholfritt alternativ av maltdryckerna, säger Göran Roberts, nuvarande ägare till familjeföretaget AB Roberts.

Redan vikingarna drack must Harry jobbade under sin studietid i Tyskland med att utveckla mängder av recept på olika extrakter, blandningar som smaksatte drycker. En av dem var en förädling av must. Man vet att redan de vilda vikingarna drack äppelmust, som är en ojäst råsaft av frukten.

Efter många års laborerande hittade Harry, genom en mängd naturliga extrakter, fram till en mycket smakfull och mustig svart tillsats som liknade svagdricka till utseendet. Och därmed lade han grunden till en helt ny marknad. Företaget AB Roberts grundades 1910 och verksamheten lokaliseras till Örebro där man finns kvar än i dag.

– De första åren kallades drycken för julöl, men ändrades i slutet på tjugotalet, då folk fått smak på den, till det för farfar mer positiva ordet julmust.

Motstående sida: Apotekarnes Julmust är 1965. Apotekarnes ägdes först av ett antal apotek och hamnade sedan under Stockholms Bryggerier som 1964 fusionerats med Pripp & Lyckholm till Pripps. Just denna tomte känns ovanligt amerikansk i sitt utförande.

Vänster: Julmustaffisch från 1936, samma motiv fanns också som etikett.

Höger: Roberts hade inte skyddat namnet julmust och under 1920- och 1930-talen saluförde även konkurrenten Fructus en variant, för vilken detta är reklam. Vilken som var bäst framgår nog av att Pripps fortsatte att göra sin julmust huvudsakligen på Roberts essens även efter att man köpt upp Fructus.

Samtliga bilder ur Carlsberg Sveriges historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

I dunk eller tankbil

Som många stora framgångsrika företag började allt i liten skala. Första fabriken var inte mer än en större lägenhet, senare växte utrymmena alltmer. I dag är industrin inne på sin tredje adress.

– Vi tillverkar endast olika sorters extrakter till drycken, vilka vi levererar i allt från plastdunkar till hela tankbilar. Den slutgiltiga julmusten gör bryggerierna.

Mellan de olika bryggerierna kan sedan smakerna skilja sig åt. Men det beror på deras egen varierade blandning av vatten, socker och sötningsmedel. I dag dricks det 60 miljoner liter julmust varje år, varav 40 miljoner bara i december.

Julmust har fortsatt att vara en väldigt svensk företeelse, men har fått en viss spridning till våra nordiska grannar – liksom USA, där denna ädla dryck av svenskimporterande företag lanseras som en av Sveriges finaste produkter.

Retade Coca-Cola

The Coca-Cola Company retade sig för några år sedan till den milda grad på att försäljningen av Coca-Cola gick ner i Sverige vid jul till förmån för julmusten, att de såg sig tvungna att skapa en egen julmust. Ironiskt nog marknadsförde de Julmust och det var endast genom att läsa det finstilta som man såg att det var en Coca-Cola-produkt. Vid tiden för Coca-Colas hot, grundades Julmustens Vänner i Stockholm, men de behövde inte oroa sig. Coca-Cola köper också extrakten till sin julmust från Roberts laboratorier.

AB Roberts har gått i arv inom släkten, från far till son. Bröder och systrar har figurerat, men köpts ut så att industrin bara ägts av en enda person. Harry efterträddes av sonen Arthur, och efter honom Göran.

– Vi jobbar ständigt på att utveckla nya smaker, och har under årens lopp

levererat till andra välkända varumärken.

Skillnad på jul och påsk

De största framgångarna har man haft med Champis, som blev en succé som lyxdryck redan på 1920-talet. Andra av Roberts läskedrycksframgångar är Lemon Lime, Cola, Hallon och Jordgubb. Julmusten finns också att dricka som påskmust, och tillverkas även året om som Apotekarnes must av Carlsberg Sverige.

– Men påskmust är definitivt inte detsamma som julmust, betonar Göran, som dock bara svarar med ett leende när vi ber honom förklara skillnaden.

Recepten på extrakten är väl förborgade hemligheter, i synnerhet julmustreceptet. Många har försökt kopiera det utan framgång. Känt är dock att såväl malt som humle ingår bland det 30-tal ingredienser

Apotekarnes Mineralvattens AB:s stora fabrik vid Norra Stationsgatan i Stockholm, 1946. I en av tankarna ryms must, de andra två innehåller Citronil och Loranga. Fotograf Harry Dittmer, Carlsberg Sveriges historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

Är julmust en självklar dryck på ditt julbord?

JOHANNA WESTMAN, programledare och författare till kokböcker för barn:

Ja, det är nog en ganska självklar dryck på julbordet. Vi är inte några större läskedrycksfantaster i familjen, men jag tycker själv att det är ganska gott. Jag brukar blanda must och öl till skinkmackan, och det är verkligen toppen.

STEFFO TÖRNQUIST, programledare och njutningsapostel: *Julmust är ett måste på mitt julbord. Liksom Gammal Norrlands Akvavit, Bäska Droppar och min egenblandade mumma spetsad med gin och cognac är ett måste. Min favoritläsk är annars Pommac, men just på julen passar musten bättre. Men jag dricker den bara i slutet av julkvällen, vid timme fyra eller så. Mellan det varma och ris à la Maltan ungefär, men sen klunkar jag på över nötterna också. Den söta julmusten bidrar också på ett perfekt vis till känslan av proppmättad.*

ANNICHEN KRINGSTAD, projektledare för "Min mat" inom LRF och tidigare världsmästare i orientering: *Ja, det är klart. Jul- must innehåller ju både tradition, kultur, smagladje och njutning.*

ERNST KIRCHSTEIGER, programledare/inredare: *Visst är julmusten en självklarhet på julbordet. Varför? Jo annars haltar julbordet.*

CARL JAN GRANQVIST, gästgivare emeritus på Grythyttans gästgivargård och professor vid högskolan i Stavanger: *Nej, jag dricker helst champagne på jul. Men min son dricker gärna julmust.*

som krävs för att få fram den karaktäristiska smaken.

– Receptet är exakt detsamma sedan starten och i dag är det bara jag och min efterträdare som känner till dess exakta innehåll, säger Göran Roberts. Hemligheten är så värdefull att tillagningsanvisningen förvaras i ett kassaskåp. Men det är ingen betungande hemlighet att bära för Göran.

– Nej, jag är ju uppvuxen med det, så det känns som en tradition att föra vidare.

Lagra gärna

Julmust och vin har en del gemensamt. Båda går att lagra. Om det blir någon julmust kvar efter helgen kan den lagras upp till ett år, om den ligger på glasflaska. Smaken uppges bli bättre av lagring: mjukare och rundare med tiden. Med eller utan lagring är julmust naturligtvis den självklara drycken på Göran Roberts och hans familjs bord till jul.

– Ja, liksom den också var på mina förfäder Roberts, Harrys och Arthurs bord, avslutar Göran Roberts.

KARL-GUSTAF MATTSSON är frilansjournalist med förflutet inom organisationspresen. Han har skrivit ett 20-tal böcker om etnologi och lokalhistoria.

@gonblicket

En öltransport med släde är på väg från Stora Bryggeriet i Hornsberg på Kungsholmen i Stockholm. Det är en kall vinter någon gång på 1890-talet, och bilden kan vara tagen på västra Kungsholmen som då var rena rama vildmarken. Slädar var ett vanligt transportmedel under vintertid ända in på 1900-talet.

Stora Bryggeriet grundades 1890 för att ta upp konkurrensen med AB

Stockholms Bryggerier som då helt dominerade staden. Det nya bryggeriet gick först mycket bra, men den ökade efterfrågan gjorde att man slarvade med produktionen. Efter det återvann man aldrig konsumenternas förtroende utan gick i konkurs 1910. Stockholmsbryggerier tog över Stora Bryggeriet och förvandlade det till maltfabrik. Carlsberg Sveriges arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

Högkonjunktur: Efter kriserna har det alltid funnits plats för nya spelare

Varje lågkonjunktur har lett till såväl utslagning som nyskapande. I Sverige brukar kriserna ha kort liv: högkonjunkturerna dominerar. Vilka nya företag och produkter kommer vi att mötas av då den nuvarande är överstånden?

RONALD FAGERFJÄLL

DET HAR BARA gått ett år sedan vi började diskutera huruvida denna senaste finanskris var den största i historien.

Nu vet vi att den varken blev den långvarigaste, djupaste eller ens skadligaste. På aktiebörsen behöver vi i Sverige inte gå längre än till år 2002 för att hitta en djupare vågdal, och för realekonomin blev visserligen raset exceptionellt brant men relativt kortvarigt.

Som depression räknas två år med fallande produktion. Sådana svackor har vi haft inte mindre än sex stycken på hundra år. Detta blev på grund av kortvarigheten inte den sjunde depressionen. Men djupt dök vi. Sveriges BNP ligger när detta skrivs 6–7 procent under tidigare högsta läge, och industriproduktionen 20–25 procent lägre. Jag tror att

detta snabbt kommer att justeras till det bättre redan mot slutet av det här året.

Kreditkramp efter Lehman Brothers

Den här krisen blev väldigt speciell, i så måtto har åtminstone många av de högröstade analytikerna fått rätt. Den började med oro för nya ränteinstrument på den amerikanska bostadsmarknaden och övergick i fullkomlig kreditkramp för ett år sedan när den kända investmentbanken Lehman Brothers just hade fått gå i konkurs. Världshandeln formligen kollapsade när de kunder, som normalt beställer kapitalvaror,

Konjunkturerna har kommit och gått, men oftast har kriserna varit relativt små och kortvariga. Denna bild är från högkonjunkturen på 1910-talet: varuhus, möbelaffärer, tryckerier, caféer och andra uttryck av näringsliv på Kungsgatan i Göteborg. Åhléns historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

nekades krediter. Alla banker försökte krympa sin egen balansräkning. Ingen bank litade på någon annan.

Finanstekniker, ratinginstitut, detaljbanker och fondförvaltare hade under några år lagat till en extrem osäkerhets-situation. I en kaotisk process där ingen riktigt förstod vad som pågick, strimlades och paketerades både riskabla lån och säkra lån från den amerikanska bostadsmarknaden om till relativt hög-avkastande räntepapper, vilka belönades med bästa kreditbetyget från Standard & Poor's och andra aktade riskutvärderare. Bakom omstämplingen fanns teorier om hur olika risker samvarierar.

Om detta kan jag berätta mer någon annan gång.

Som tur var fattade världens regeringar, av vilka den brittiska ska ha en speciell eloge, den här gången galoppen snabbt. Det östes in tusentals miljarder av likviditet i systemet. Så här ett år senare vet vi att den värsta katastrofen redan är avvärjd.

Från oår till konjunkturcykler

Goda och dåliga år känner vi till genom alla våra gamla berättelser och myter. Med industrisamhället försvann jordbrukarnas "oår". I stället fick vi konjunkturcykeln, en serie år med nästan ny logik. Man kan tala om optimism

och pessimism men också om misstag som bäddade för utrensningar. På ytan var det kreditproblem eller krig som utlöste nedgången. Under fanns det en annan kanske viktigare ström. Så är det nog även denna gång.

Särskilt tydligt blir detta när vi tittar närmare på "tillväxtkrisernas år", det vill säga de sex olika korta perioder under 1900-talet då svensk BNP minskade i värde. Det rör sig om sammanlagt 15–16 år att ställa mot 94–95 goda år då produktionen varit normal eller ökande. Tabellen visar vilka de var. Vad var det som blomstrade under den relativt långa uppgångsperioden

1980-talets högkonjunktur präglade hela kulturen i samhället: aktiesparande, champagne och elegant klädsel blev självskrivet. Den första yuppienallen, mobilen som fick plats i en kappficka, kom dock först 1987, innan dess var det som här biltelefon som gällde – eller att släpa runt på en stor, tung låda. Ericssons historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

och som sedan gallrades när krisen kom? Öppnade kriserna rentav för något nytt?

Berättelsen börjar mitt i ett mäktigt skeende år 1900. Svenskarna hade, likt koreanerna i vår tid, tagit intryck av det som hänt i deras grannländer och vid det nya seklets början hade de redan, med nya institutioner och ny teknik, skapat en ung industrination.

Svenska ingenjörer konkurrensfaktor

Det intressantaste var kanske att svenskarna i likhet med tyskarna och amerikanerna organiserat teknisk ut-

bildning på högskolenivå. Det fanns redan tusentals avancerade ingenjörer som verkade inom främst verkstadsteknik och elektroteknik.

Svenska ingenjörer förbättrade separatorer, turbiner, telefoner, dynamor, motorer, handverktyg, kullager, dammsugare och mycket annat. Och för varje lyckad svensk produkt kom det snabbt ett stort antal inhemska utmanare. Pionjären Separator utmanades av ett dussin företag varav Pump-Separator och Extrator var två tidstypiska namn.

Asea hade konkurrenter som Magnet och Luth & Rosén. Ett tiotal fabriker

tillverkade personbilar långt före Volvo. Tiotals konkurrenter till SKF lanserades med mördande reklam. Vem kommer ihåg Bursells cykloidlager? Mitt i denna grundarström fanns det rader av så kallade emissionsbolag som raggade kapital och skötte börsintroduktioner.

Det kan kanske räcka med exempel för den här perioden som var ovanligt livaktig, så dynamisk att Sverige hade färre lågkonjunkturår än omvärlden. Och det första riktiga bakslaget kom först mot slutet av kriget, 1916, då människor i Stockholm faktiskt svalt, medan börshuset i Gamla Stan fortfarande bågnade av spekulationslust.

Nära socialistisk revolution

De båda tillväxtkriserna 1916 respektive 1920 kom och gick, vilket fick till följd att praktiskt taget varenda svensk finansman blev utfattig, var tredje företagfamilj förlorade sin egendom och rader av företagsledare fick lämna sina jobb. Den första kapitalistiska fasen i Sverige var därmed slut. En socialistisk revolution hängde ett tag i luften.

Dåtidens politiker begrep föga om stimulanspolitik, så de råkade skapa ett stålbad som varade långt in på decenniet. De långa arbetslöshetsköerna fick socialdemokraterna, som nu var med i regeringsarbetet, att för all framtid (?) hata tuff räntepolitik och åtstramning.

Allt detta gjorde att 1920-talet där- efter i de officiella historieböckerna framstår i ganska orättvis dager. En del svenska arbetare, de som blev kvar i de trimmade storföretagen, blev ju ändå Europas bäst betalda och Sverige fick för första gången en medelklass. Tillväxten under decenniet var anmärkningsvärd: 63 procent mellan 1921 och 1930, vilket blir 6 (!) procent om året.

Nya köpstarka grupper

Det var nu det stora varuhuset NK orienterade sig mot nya köpstarka grupper, och rader av nya varuhus och kedjeföretag utvecklades, däribland Tempo, EPA och PUB. Vitvaror kom in från USA i form av kylskåp och spisar, elspisarna utanför gasnäten. Företag som Electrolux, Helios, Håkansson, Husqvarna och AGA etablerade sig.

1920-talet blev också ett genom- brottsdecennium för nya medier. Radion, filmen och grammfonen etablerades alla med serietillverkningar av apparater och mer förläggarlika produktion av filmer, radioprogram och inspelad musik.

Radiobolagen hette sådant som Broberg, Gylling, Calvert och Eklund, och filmbolagen var SF, Europa Film och Sandrews, vilka hällde ut pilsnerfilmer över den svenska publiken. Till massmarknaden ska också räknas den stora populärtidningsflora som växte upp.

Men framför allt blev 1920-talet de stora industriföretagens skapelseperiod. Inte färre än nio företag hade över 4 000 anställda. De var Tändsticksbolaget, SKF, Asea, Electrolux, Uddeholm,

SCA, Stora Kopparberg, SLT (senare stavat Esselte) och Grängesberg.

Den nya krisen 1930–32 och den efterföljande uppgången framstår inte som lika intressanta. Finansmannen Ivar Kreuger, som med liv och lust deltog i 1920-talets omstrukturering, var underfinansierad ända sedan 1918, men hade lyckats hålla spelet uppe med ständigt nytt kapital från den amerikanska spar- marknaden. År 1932 var spelet helt enkelt slut, och bankerna fick börja sortera upp det svenska storföretagsägandet mellan sig. Ett fåtal nya kapitalister, främst Axel Johnson jr, kunde delta.

Devalvering och exportsug

1930-talet blev ett nytt företagardecen- nium, men främst i liten och inhemsk skala. Traditionella hantverkare, som vagnmakare och snörmakare, lämnade fältet för bilreparatörer och kartong- fabrikanter till exempel. Att tillväxten blev nästan lika bra som på 1920-talet berodde mest på kombinationen av de- valvering och det exportsug som många svenska storföretag kände från rust- ningsindustrin.

Krisen 1939–41 vid krigsutbrottet hejdade en del av detta, och nu följde en period som är intressant med tanke på hur snabbt ett näringsliv kan ställa om, men knappast på längre sikt. Att kemisk industri använde etanol som råvara kan möjligen ha ett visst intresse i vår tid.

Den längsta boomen

Men kriget med dess stora förstö- relse och återuppbyggnadsbehov skulle bädda för den längsta boomen i svensk historia. Och de nya produkterna och idéerna kom framför allt från den ame- rikanska krigsmakten som under kriget tvingats innovera på högtryck, särskilt inom transport och logistik. Avmönst- rade militärer blev konsulter för världens näringsliv – svenskarna var som vanligt öppna för det nya.

Den viktigaste innovationen därifrån blev lastpallen och gaffeltrucken. De band samman de externa transporterna med de interna och öppnade en helt ny logik för lagerhållning och transport. Nya tekniker för att bygga och lasta fartyg komplettera- de "transportrevolutionen", där de svenska varvsföretagen, rederierna, lastbilsföreta- gen och industriföretagen deltog med liv

och lust. Nya handelsföretag som IKEA och H&M fick utrymme. Men först att använda logistiken för detaljhandel blev faktiskt KF.

Tiden mellan 1941 och 1976 framstår som en närmast osannolik blågul period, då den totala produktionen i Sverige ökade nära tre och en halv gång (+242 procent). Det var när vattenkraften tämj- des, atomkraften utvecklades, antalet bostäder tog ett språng, det moderna vägnätet grundlades, transporterna ra- tionaliserades, detaljhandeln omstöptes, basindustrin byggdes ut, bilföretagen började exportera, teletekniken auto- matiserades, petrokemin slog igenom, hushållskapitalvarorna nådde alla hem, tonårskonsumenterna debuterade, tv ut- vecklades och datorerna introducerades. Uppräkningen kan göras väldigt lång.

Politiska dumheter

Vad var det som gjorde att just den här perioden slutade med den största krisen? Listan på politiska dumheter är lång. Men frågan är om det över huvud taget är möjligt för en ekonomi att växa så länge som 35 år utan att korrumperas? Till Sverige nådde krisen 1976, flera år försenad men med desto större kraft.

Rader av företag som framstått som le- dande under den långa tillväxtperioden la- des ned eller slukades upp. Konglomeraten rensades. Stålföretagen fick med hjälp av statligt omställningsstöd börja om, varven lades mer eller mindre ned. Radio- och tv- bolagen försvann, så även den holländska branschledaren Philips. Av tekoproduktio- nen blev det nästan inget kvar. Personbils- industrin överlevde med ett nödrop.

Krisen på 1970-talet blev ett slags uppvaknande. Det var inte självklart att alla skulle få det bättre och bättre eller att alla företag skulle leva vidare i all framtid. Sverige valde devalveringar för att komma ur krisen efter modell från 1930-talet. Politikerna byggde också ut en väldig offentlig sektor med en tredjedel av alla anställda, vilket san- nolikt trängde ut både företag och en del växtkraft.

Kort tid av lycka

Exportföretagen fick en kort tid av lycka innan löneinflationen kom i kapp. Bland det nya kom datorerna, läkeme- delsföretagen och finansföretagen.

Datorerna kom redan på 1960-talet, främst med kontorsmaskinföretaget Facit. Sedan utvecklades en dator för flygprojektet Viggen som blev till en stordator för industrin, Saab D21.

Det mesta inom data hamnade i Ericsson och blev ett praktfullt fiasko på 1980-talet, men Sverige fick duktiga datakonsulter på kuppen. Och Ericsson lyckades på grund av det gamla radiobolaget SRA slå sig in och ta över ledarskapet i den nya mobiltelefonibranschen.

Läkemedelsföretagen hade sina rötter i mellankrigstidens småskaliga fabriktioner nära apoteken och bryggerierna. Två av dem, Astra och Pharmacia, hade råkat stöta på storsäljare, vilket gjorde att de fick finansiella muskler att köpa upp de andra företagen ett efter ett. Ett tag hade Sverige, i kraft av nya innovationer, världens mest lovande läkemedelsbransch, åtminstone i relativa

termer. Företagen omstrukturerades och såldes till utländska ägare för betydande belopp på 1990-talet.

Börsen upp 600 procent ...

Att 1980-talet skulle få en börsboom som liknande första världskrigets kom överraskande. Mellan 1980 och 1989 steg börskurserna nära 600 procent omräknat till fasta priser! En rad finansmän med namn som Wall, Penser och Douglas manövrerade på liknande sätt som det tidiga 1900-talets, och mot slutet av decenniet kom fastighetskometer med namn som redan är glömda. Nyliberaliserade banker finansierade världslost äventyret.

Allt brakade samman efter 1990 då ett nytt skattesystem fick bukt med inflationen och börsen föll kraftigt.

Den här gången blev det den internationella finansmarknaden som tryckte ned kronan ordentligt, och svensk ekonomi kunde börja segla upp igen. Det har den i stort sett gjort sedan dess, ända fram till 2008. De första framgångarna på svag valuta gjorde telefonbolaget Ericsson och läkemedelsföretaget Astra, som råkade ha var sin superprodukt, mobiltelefoni respektive magsårsmedel. Så småningom kom Volvo med en ny stadsjeep åt amerikanska konsumenter. 1970-talets sargade basindustri gjorde come back.

... och 868 procent

Allt detta och en internationell hausse i mobiltelefoni och informationsteknik skapade en ny guldålder på Stockholmsbörsen, som steg 868 procent (!) i fast pris mellan 1992 och år 2000.

I Sverige blev det it-konsulterna som stod i centrum för en amerikansk hysteri år 1999. Icon Medialab och Framtidsfabriken steg som raketer trots att de inte hade några vinster ännu. Många av förra bubblans finansmän snurrade återigen miljardaffärer i förhoppningar.

Ericsson, som börjat få problem, svarade denna vintervinter för en tredjedel av börsvärdet i Stockholm. En rad attraktiva it-bolag köade för börsnotering. Kommer läsaren ihåg Spray, Dynarc, Bidlet, Boxman, Teler, Globalnet, Bredbandsbolaget, Dressmart, Letsbuyit, Kunskaps-TV, Novestra, Job Line, Scandinavia On Line, TeleTrade, Speed Ventures, DoubleClick eller Radio Design?

Det mesta förvandlades till grus när börsen började sjunka från mars år 2000. Men det fanns också IT-företag som överlevde krisen, och själva tekniken härskar i dag.

Och ekonomin repade sig ovanligt fort, faktiskt utan någon tillväxtkris. Kina och USA samarbetade när det gällde att stimulera världens konsumtion. Det går heller inte att förstå dynamiken i den här tiden om man inte tar in de så kallade riskkapitalföretagen i beskrivningen. Sverige var som vanligt med i trenden.

Verkstad och åldringsvård

Fler än 30 svenska medelstora företag, som antingen brutits ur större koncerner eller köpts från sina ägarfamiljer, finns i dag i de fyra stora riskkapitalbolagens portföljer. Namn som Menigo, Aleris, TitanX, Kwintet, Attendo, Inwido, Bisnode och Euromaint kännetecknar vår tid, från verkstadskomponenter till åldringsvård. En del är i kris.

En sak är säker. När den här krisen är överstånden, kanske redan nästa år, kommer vi att få börja lära känna nya företag och produkter som vi aldrig har kunnat drömma om.

Varsågod, det finns plats för nya aktörer och spelare!

RONALD FAGERFJÄLL är *ekonomijournalist, bl. a. ledarskribent på Dagens Industri och tidigare chefredaktör på Affärsvärlden. Han har skrivit flera böcker om näringsliv och näringslivshistoria.*

Goda och dåliga år i Sveriges moderna historia

ÅRTAL	FÖRÄNDRING I BNP	ANTAL ÅR
1900–1916	75	16 år
1916–1918	-12	2 år
1918–1920	7	2 år
1920–1921	-8	2 år
1921–1930	63	9 år
1930–1932	-4	2 år
1932–1939	42	7 år
1939–1941	-10	3 år
1941–1976	242	35 år
1976–1977	-2,5	2 år
1977–1990	34	13 år
1990–1993	-4,5	3 år
1994–2008	58	15 år
2008–2009	-6,5	1 år

De goda och dåliga perioderna avlöser varandra. Oftast rör det sig om många goda år och ett fåtal dåliga däremellan i det moderna industrisamhället. Vad än kritikerna säger om den saken.

Telefon-typer

Rökgrumlaren

Det är inte många som förstår vad Cigarr-Jerker säger i telefon då han talar med en cigarr i munnen. Många fatala hörfel och irriterande omfrågningar undviks om man talar tydligt. Men ingen kan tala tydligt med pipa, cigarett, kola, tuggummi eller dylikt i munnen.

Öronplågaren

Tordens-Tore har en utmärkt stämma och kan utan hjälpmedel göra sig hörd på 300 meters håll. Vid telefonsamtal räcker det med att tala med små tydliga bokstäver. Det spar kraft och förhindrar onödigt alltså på lyssnarens trumhinnor.

Skönhetstelefonti

Att lägga röst på läpparna och samtidigt tala i telefon är Vackra Susie inte ensam om. Den som håller i den andra luren har säkerligen svårt att höra vad hon säger.

Trådförlängaren

Ställ telefonen så att Ni kan ta med Er mikrofonen ifall Ni behöver vända Er bort och hämta en uppgift från t ex ett karlotek. Handmikrofonen är inte byggd för trådlös telefoni utan Ni måste sätta den intill munnen när Ni talar.

Ur arkivet

Sida ur *Kontakten*, nummer 3, 1953. *Kontakten* är Ericssons personaltidning sedan 1939.

ER SLIPPER
SLIPPER HALL
FRANCE

Den vita bollen kommer från Denny's på Las Vegas Boulevard. Andra skyltar i detta stilleben: Modern Cleaners, Jackpot Motel, Sky Way drive in och Binion's Horse Shoe.

De lysande lockropens viloplats

The Neon Museum i Las Vegas bevarar den glättiga och sanslösa spelstadens egen konstform. Det är en ökenstekt orgie i färg, plåt, förfall, rost och glassplitter.

TEXT: MATTS HILDÉN. FOTO: EVA HILDÉN SMITH

ENGAGERADE PRIVATPERSONER, såväl som företag i skyltbranchen och myndigheter i Las Vegas, har sedan 1996 entusiastiskt arbetat med att samla in, studera, restaurera och tillgängliggöra de kulturhistoriska nationalklenoder som stadens neonskyltar har kommit att bli. Projektets namn blev det fantasieggande *The Neon Museum*.

Las Vegas kulturhistoria, som i grund och botten handlar om drömmen om stora pengar utan hårt arbete, gärna i ett tjockt tobaksmoln och med en gratis

drink i handen, är förstås inget annat än glättig och sanslös. Men staden har sedan 1930-talet lyckats utveckla skyltarna och miljöerna, de glimrande lockropen, till en egen konstform som gett internationell genklang.

Reklamneonskylten introducerades i Frankrike redan 1912, och det lysande undret spridde sig över världen. Reklamskyltar i neon har funnits i Sverige sedan december 1924; de första fanns i Stockholm hos DN:s kontor vid Stureplan och hos NK på Hamngatan.

Motstående sida: I september 1950 öppnade the Golden Slipper Saloon and Gambling Hall. Snart bytte stället namn till the Silver Slipper Gambling Hall och var en del av hotellet the New Frontier. Det låg mitt emot the Desert Inn, där den mytomspunne industrimagnaten, filmproducenten, flygaren och Las Vegas-entreprenören Howard Hughes bodde en längre tid. Rykten sa att han köpte the New Frontier 1967/1968 enbart för att själv kunna sätta på och stänga av Silver Slipper-skylden vars blinkande störde honom i hans rum.

Men viska "neon" i någons öra och många tänker osökt på en blinkande natt i Las Vegas.

Orgier i rost och neon

Själv namnet The Neon Museum har hittills varit missvisande på så sätt att det inte finns något museum i vanlig bemärkelse. Det man som ambitiös turist i syndens huvudstad kan göra, är att boka in en guidad fotvandring på museets Neon Bone Yard, det upplag utomhus där man lagrar ett 150-tal skyltar inför framtiden.

Antalet visningar är blygsamt och det kan vara svårt att hitta museets ännu blygsammare kontor, men väl där väntar en fullkomlig orgie i glada färger och lekfulla plattformar i monsterformat, blandat med rost och glassplitter. Även den mest inbitna vän av nordiskt ren design à la mäklarannonser måste kapitulera inför det överväldigande formsvallet och det bedärande ökenstekta förfallet. Guiderna är kunniga volontärer och vandringen tar ungefär en timme.

Överst: The Golden Nugget öppnade på Fremont Street 1946 som Las Vegas lyxigaste spelhall och hotell, och finns kvar än i dag. Denna skylt byggd av YESCO på 60-talet, markerade en förändring i skylt-designen – för första gången inkorporerades neonskylten i arkitekturen.

Vänster i mitten: The City Center var ett hotell på Fremont Street. Betty Willis formgav denna ganska blygsamma skylt på 1950-talet. Hon är mer känd för den berömda romb-formade "Welcome to fabulous Las Vegas"-skylten.

Höger i mitten: The Stardust öppnade ursprungligen 1958. Kasinots tema var rymdäldern. Den sovjetiska satelliten Sputnik hade rundat jorden 1957, och banade väg för rymdtrenden. Skylten hade även en modell av jorden och andra planeter, och var en av de första som inte hade ett typiskt western-tema.

Höger: Sassy Sally's var ett kasino på Fremont Street.

Motstående sida: Förutom mer eller mindre kompletta skyltar myllrar området av skyltfragment från otaliga ställen. De kunniga guiderna kan peka ut ursprunget på nästan varje liten del. Här ser vi ett stilleben präglad av förfallets romantik, i väntan på renovering.

The Candlelight Wedding Chapel – detta kapell har flyttats till The Clark County Museum och renoveras för tillfället. Aladdins lampa från 1970-talets Aladdin Hotel and Casino. SIN-bokstäverna kommer från The New Frontier.

Volontärer och bidrag

The Neon Museum är en så kallad non-profit-organisation med skattelättnader, vars intäkter främst består av inträdesavgifter och uthyrning av skyltar till fotograferingar och filminspelningar. Man har låga omkostnader; staden lånar ut kontor gratis och det mesta arbetet utförs ideellt. Själva råvaran, gamla skyltar, får man gratis av kasinon och skyltföretag – vilka även utför det kostsamma arbetet med renovering.

Tillsammans med staden Las Vegas ansökte man för några år sedan om ett statligt anslag för att återuppföra den spektakulära lobbybyggnaden till ett av stadens nedmonterade landmärken från 1961, *La Concha Motel*, som museets kontor och besökscenter till staden. Som så ofta i denna stad log fru Fortuna och ansökan godkändes; i skrivande stund håller La Concha på att skruvas ihop igen. Runt omkring denna byggnad ska renoverade skyltar sättas upp. År 2011 beräknas museets verksamhet vara öppen dagligen för allmänheten.

Större, häftigare, högre

Många av stadens kasinon skänker alltså skyltar till museet i samband med rivningar och ombyggnader. Las Vegas genomgår ständigt en våldsam förändring; hotell och kasinon jämnas med marken för att ge plats åt nya, större, häftigare projekt varje år. Ett av USA:s största skyltföretag, YESCO, har varit verksamt sedan 1920-talet och har ställt sina samlingar till museets förfogande. Steve Weeks på YESCO berättar:

– Från företagets sida har vi stöttat flera initiativ till ett skyltmuseum, men tidigare projekt har runnit ut i sanden. Tillsammans med konstföreningen Allied Arts Council blev till slut idén verklighet 1996 i form av The Neon Museum, vars syfte var att samla in, bevara och tillgängliggöra skyltarna för allmänheten. Det tog riktig fart när staden Las Vegas gick in och hjälpte till.

– YESCO har ingen direkt inblandning i museets framtid men vi fortsätter donera skyltar. Det känns bra för oss att hjälpa till att bevara något av det

Den spektakulära lobbybyggnaden från La Concha Motel från 1961, här avbildad på ett tändsticksplån, kommer att återuppstå som museets kontor och besökscenter.

förflutna. Vår försäljning kanske inte påverkas direkt av det här men vi resonerar så här: ger man något till samhället blir man en del av det.

.....
MATTS HILDÉN är grafisk formgivare och driver design- och kommunikationsbyrån Silvia Media AB, där han bl. a. ansvarar för formgivningen av Företagsminnen.

EVA HILDÉN SMITH är fotograf och driver LaBelle Rockette Fotografi.

Mercedes-Benz svar på de dåliga tiderna var modellen 170, ett förhållandevis litet och bränslesnålt fordon som släpptes till Parissalongen 1931 och blev en stor försäljningsframgång.

Stjärnfusionen Daimler-Benz

Varför gick egentligen Daimler-Motoren-Gesellschaft och Benz & Cie samman och bildade Daimler-Benz AG? Här är bakgrunden till tillverkaren av Mercan, bilen med stjärnan på kylaren. | DR HARRY NIEMANN

DET VAR EN salig röra: i Tyskland producerades 1924 över 140 bilmodeller av 86 olika fabrikanter, och det på en krisdrabbad marknad. Lyxmodeller av märkena Benz och Mercedes kostade tre gånger en normal arbetares årslön. Detta var inte gynnsamma förhållan-

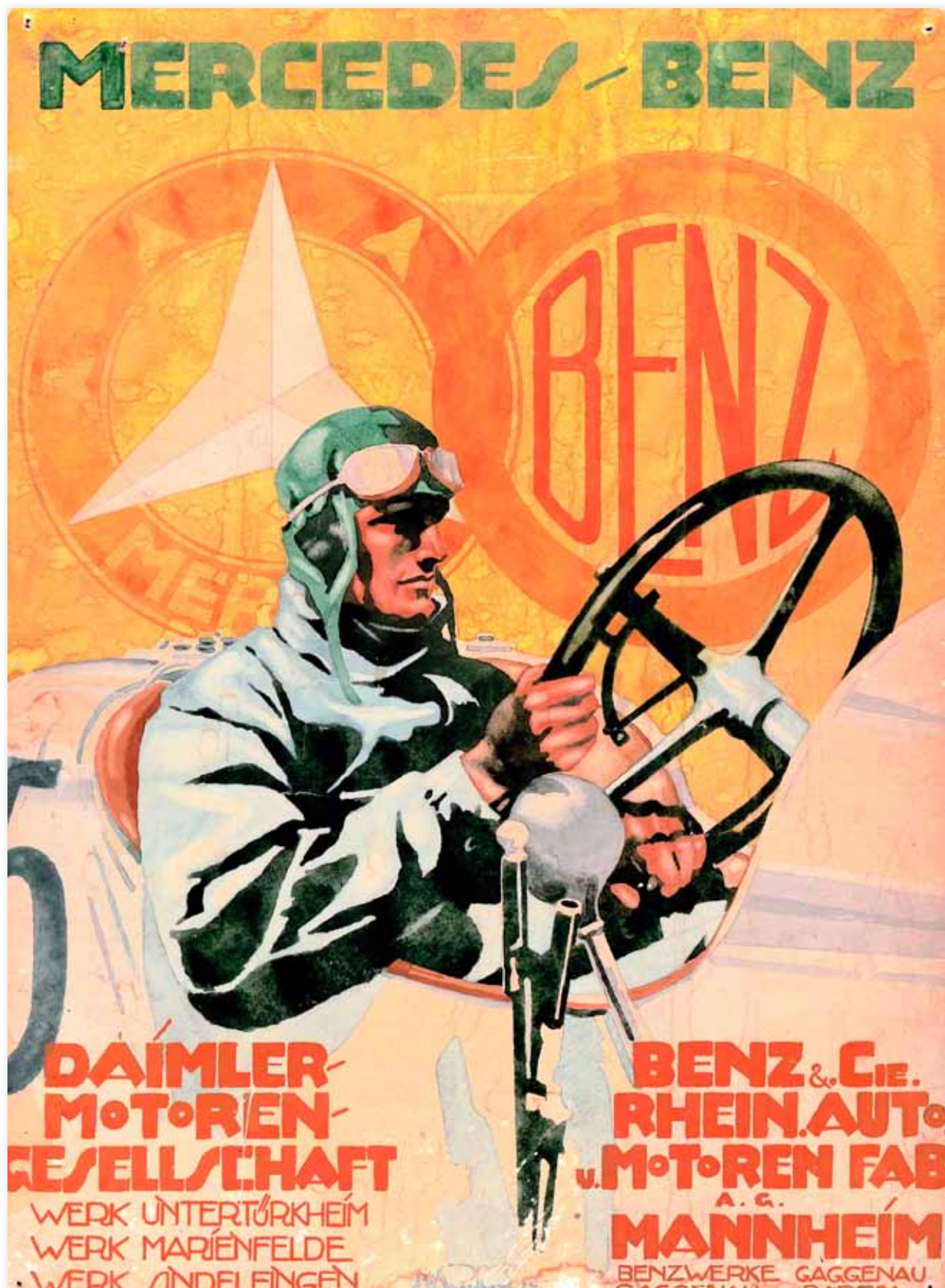
den för Daimler-Motoren-Gesellschaft (DMG), med bilmärket Mercedes, och firman Benz & Cie. Båda företagen hade dessutom besvär med att ställa om från krigs- till fredsproduktion.

Efter första världskriget hade de drabbats av kriserna i världsekonomin, vilket gjort det nödvändigt för dem att diversifiera verksamheten. Därför tillverkades inte bara bilar på Daimler; i Untertürkheim utanför Stuttgart framställdes också skrivmaskiner och i Berlin-Marienfelde cyklar.

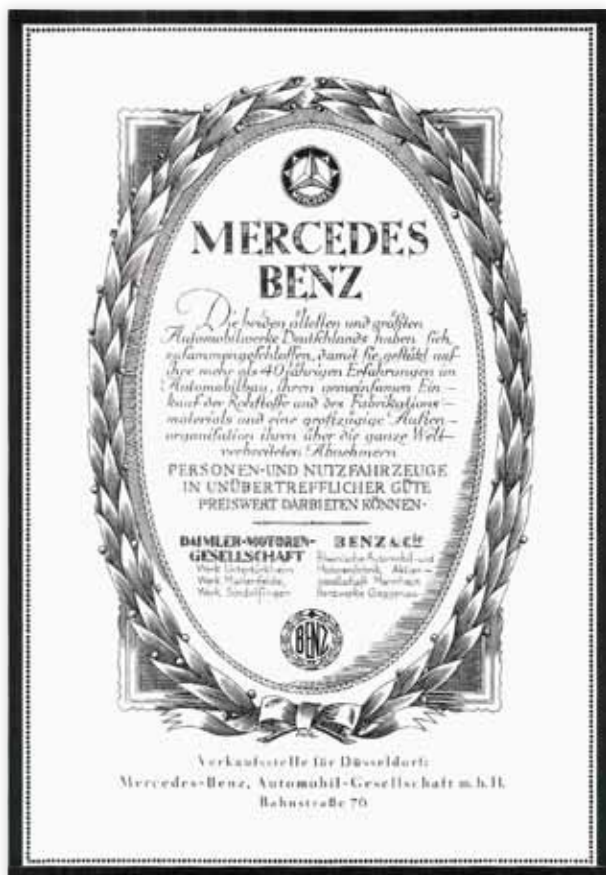
Tekniskt föråldrade produkter
Produktionsanläggningen i Sindelfingen (också den belägen vid Stuttgart), som byggts under kriget för att

tillverka flygmotorer, gjorde till och med möbler under en tid. Då kriget hade stoppat allt utvecklingsarbete på båda företagen, lanserade man nu tekniskt föråldrade förkrigsmodeller som "nya produkter". Under kriget hade man delvis gått över till långa produktionsserier. När det gällde personbilar återgick man till produktion av enstaka exemplar och små serier.

En annan faktor som bidrog till att man inte nådde upp till förkrigstidens produktionssiffror var den amerikanska konkurrensen. Med valutareformen 1923 blottades svagheter i den tyska bilindustrin. År 1924 hade exporten sjunkit till en fjärdedel av nivån 1922, samtidigt som importen

Gemensam annons för Benz och Daimler kort före samgåendet i juni 1926. Redan 1924 hade nämligen de båda företagen samordnat sin säljorganisation.

År 1926 kungjorde denna annons att "Tysklands båda äldsta och största biltillverkare sammanslagits".

Hopslagning av de båda logotyperna: stjärnan kom från Mercedes och lagerkransen från Benz.

ökat stadigt. Föräldrade tillverkningsmetoder och den till följd av svag efterfrågan krympta produktionen, i kombination med höga fasta kostnader, gjorde att slutpriset blev för högt.

Fusioner, övertaganden, samarbeten

Bilbranschen präglades av fusioner, övertaganden och samarbeten. År 1907 hade Benz & Cie köpt Süddeutsche Automobilfabrik GmbH i Gaggenau, medan DMG började sin expansion redan 1902 med förvärvet av motorcykel- och motorfabriken AG/Berlin Marienfelde. Men nu på 1920-talet handlade det snarare om att överleva.

Under första världskriget hade Robert Allmers, styrelseordförande i Hansa-Lloyd och så småningom ordförande för bilindustris riksförbund, i ett debattinlägg efterlyst tre kraftfulla åtgärder mot den internationella konkurrensen: att reducera antalet bilmodeller, att samarbeta och fusionera samt att använda nya tillverkningsmetoder.

I DMG hade man 1916 övervägt en fusion med Benz & Cie, och under 1919 ägde förhandlingar rum på Benz initiativ om ett samgående mellan de båda företagen. Men först efter att DMG:s husbank Württembergische Vereinsbank tagits över av Deutsche Bank 1906, närmade man sig ett faktiskt samgående.

Gemenskap, men skilda strategitankar

Emil Georg von Stauß, sedan 1920 medlem i DMG:s styrelse och direktör på Deutsche Bank, arbetade länge för att få världens två äldsta bilfabriker att slå sig samman. Att den i Berlin verkssamme bilhandlaren och spekulanten Jakob Schapiro, som sedan 1922 ägt en stor mängd Benz-aktier, försökte binda upp Benz i konkurrerande samarbeten, var även det en bidragande orsak till närmandet mellan företagen. Det första steget var den intressegemenskap mellan Benz & Cie och Daimler-Motoren-Gesellschaft som beslutades 1 maj 1924.

Det högsta gemensamma organet var utskottet under ledning av von Stauß. I det avtal som stadgade att båda företagen redan skulle betraktas som en ekonomisk enhet, fastställdes en gemensam modellpolitik. Vidare överläts distributionen av bilmärkena "Mercedes" och "Benz" på det nygrundade "Mercedes-Benz Automobil GmbH". Men det rädde skilda uppfattningar om vilken strategi företaget skulle ha.

I Stuttgart, där Daimler hade sitt säte, förespråkade man en breddning av tillverkningen till att också omfatta skepps- och flygmotorer. I Mannheim (Benz) däremot ville man helst hålla sig till bilsektorn och satsa på att vinna tillbaka konkurrenskraften inom den. I efterhand kan man konstatera att det blev Benz intention som realiserades. Enligt styrelsebeslut av den 5 maj 1925 var det Mannheims roll att producera tvåliters personbilar, medan Untertürkheim skulle ägna sig åt tillverkning av fyra- och sexlitersbilarna.

En liknande överenskommelse träffades om nyttofordon. Gaggenau skulle

producera lastbilar under fyra ton, Marienfelde de ännu tyngre lastbilarna. Vidare planerade man en enhetlig konstruktionsavdelning, och lokaliserade hela karosstillverkningen till Sindelfingen.

Fusion 1926

Den 12 juni 1925 föreslog Otto Wolf, medlem av styrelsen i Benz, att fusioneringen nu skulle inledas. Han fick stöd av ledaren för Rheinische Kreditbank, Carl Jahr, och av Emil Georg von Stauff. Bara ett par veckor därpå, i juli 1925, sammanträdde hela styrelsen i det framtida företaget för första gången. Den slutgiltiga fusionen mellan Daimler-Motoren-Gesellschaft och Benz & Cie ingicks 28–29 juni 1926. Vid det laget var firmorna alltså sedan två år förenade i en intressegemenskap.

Det nya företaget Daimler-Benz AG med säte i Berlin-Charlottenburg hade dock sin centrala förvaltning i Untertürkheim. Därmed blev det som länge hade oroat många mannheimare verklighet: att Daimler kunde kontrollera Benz. Men den första styrelseordföranden i det nya Daimler-Benz AG var ändå en första klassens Benz-produkt: Wilhelm Kissel.

Bara bord, stol och skåp

Kissel hade börjat på Benz redan 1904, där han 23 år gammal hade blivit ledare för inköpsavdelningen. Framför allt under första världskriget bevisade han sin utomordentliga organisationstalang när det gällde den för produktionen så viktiga materialanskaffningen. Han blev prokurist (firmatecknare) 1917 och avdelningschef 1922. År 1924 tog hans karriär ytterligare ett språng, då han utnämndes till styrelsemedlem.

Det kan noteras att han, vid flytten till Stuttgart den 17 oktober 1926, som nybliven styrelseordförande inte hämtades på stationen med en fyraliters kompressorutrustad Mercedes, som man kunde ha förväntat sig, utan med en 10/30 hk Benz. Och det kontor han fick överta var litet och enbart utrustat med skrivbord, stol och dokument-skåp. Och på det sättet förblev det intill Kissels sista arbetsdag. Denne man var uppenbarligen ingen vän av ytterligheter – men vid sidan av Gottlieb Daimler, Karl Benz och Wilhelm

Maybach var han förvisso en av de viktigaste grundarpersonligheterna i företaget.

Alltid "Benz"

Företagsnamnet och de olika produkternas namn utgjorde en viktig del av fusionsavtalet. Namnet Benz måste enligt avtalet förekomma i både firma- och produktnamnet. Således hette firman nu Daimler-Benz AG. Marknadsnamnet "Mercedes-Benz" användes från och med nu för det nya företags bilar. (Innan hade DMG:s lastbilar hetat "Daimler", dess personbilar "Mercedes" och Benz & Cie:s fordon "Benz".)

Det första gemensamma Daimler-Benz-programmet med Mercedes-Benz-bilar presenterades på bilutställningen 1926 i Berlin. Modelltypen 8/38 hk med tvålitersmotor (W 02) och 12/55 hk med trelitersmotor (W 03) fick då sin världspremiär. Dessutom presenterades "K-modellen", som redan hade använts med framgång i tävlingar för touringvagnar. [Touringvagn är en öppen bil med sufflett, utan sidorutor och med nedfällbar/avtagbar vindruta.] Från april 1927 ingick specialmodellen med förkortat axelavstånd baserad på typ 24/100/140 i det reguljära försäljningssortimentet.

När chefskonstruktören Ferdinand Porsche 1928 lämnade Daimler-Benz AG efterträddes han i rollen som teknisk direktör av Benz-mannen Hans Nibel. Nibel började med att modernisera typ 8/38 hk. Den förbättrade typen kunde på kundens begäran utrustas med 2,6-litersmotor (10/50 hk). Denna prissvärda mellanklassbil mötte genom sitt låga pris och sin goda kvalitet starkt gensvar hos kunderna. Den fick namnet "Typ Stuttgart 260" och kom att säljas i nästan 24 800 exemplar.

Hösten 1929 presenterade Nibel vid sidan av Stuttgart-modellen en ny mellanklassbil med kompressorlös sexcylindrig motor: Mannheim-modellen med 3,5-litersmotor (14/70). Fram till 1934 förändrades och förbättrades den tekniska utrustningen flera gånger för dessa båda modeller, vilket var naturligt eftersom de hade liknande chassi och konstruktion.

100km/tim

Också Nürburg-modellen, en vidareutveckling av en konstruktion av Porsche, utvecklades i väsentliga avseenden av

Nibel. Nürburg, som tillverkades mellan 1928 och 1933, var Daimler-Benz första personbil med åttacylindrig motor. Namnet fick bilen tack vare en rekordkörning på Nürburgring: på 13 dagar tillryggalade den 20 000 km. Dess åtta cylindrar med 4,6 liters slagvolym utvecklade 80 hästkrafter och tillät – vid en tomvikt på över 2 ton – en maxhastighet på 100 km/h.

I rätt tid för att kunna anpassa sig till konsekvenserna av krisen i världsekonomin tog man under Nibels ledning fram ett relativt litet, bränslesnält och billigt fordon av hög kvalitet: Mercedes-Benz typ 170 (W 15). Den presenterades hösten 1931 på Parissalongen.

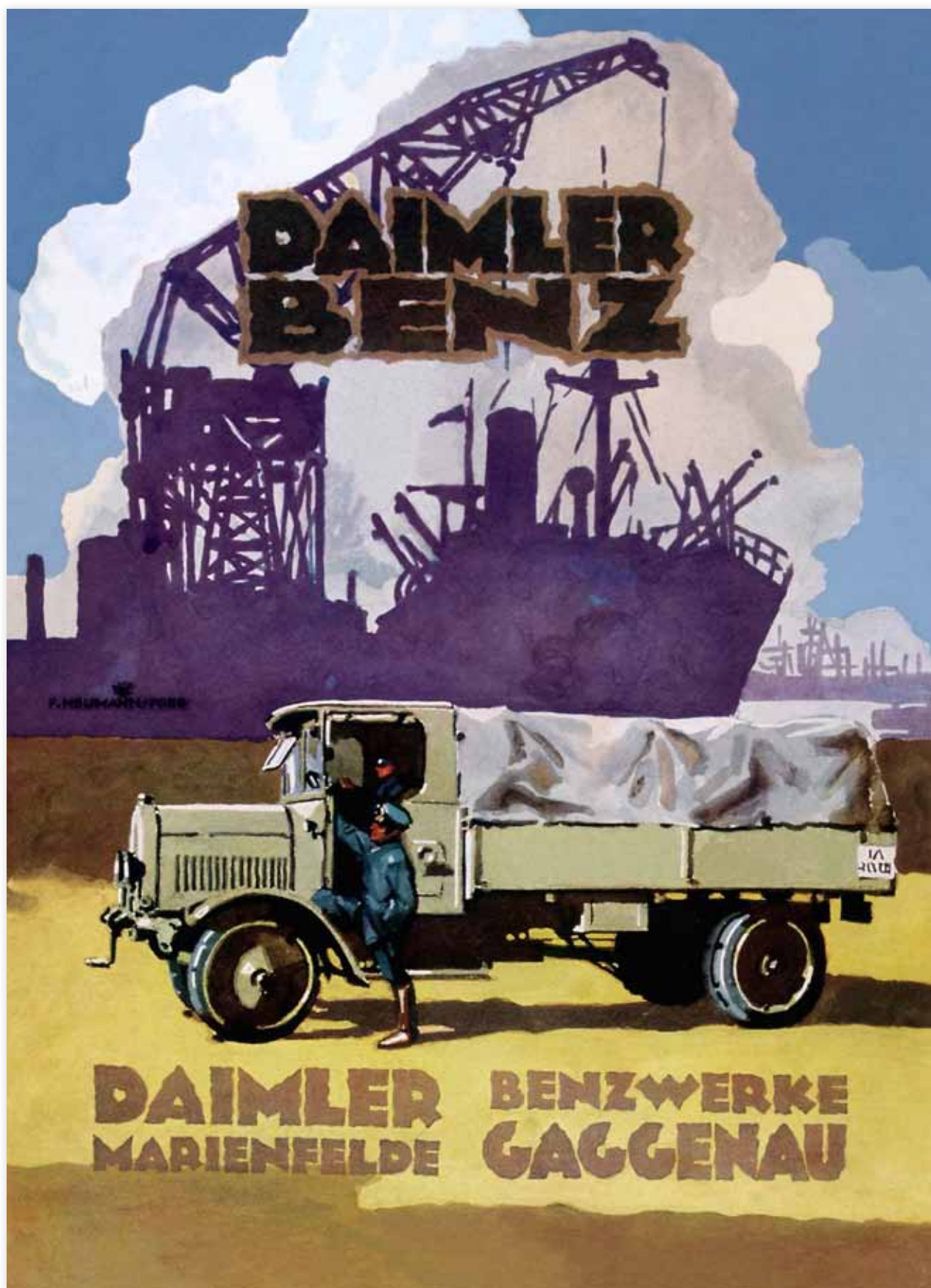
Den senaste tekniska landvinningen var individuell fjädring fram och bak. Bilen uppskattades för sin moderna teknik, eleganta form och låga pris, som den kunde hålla trots att den var utrustad med sexcylindrig motor. Som fyradörrars limousine kostade den "lilla Mercedesen" 4 400 mark, d.v.s. nästan 1 600 mark mindre än Stuttgart-modellens billigaste utförande. Den var det billigaste fordonet och det med minst slagvolym i ena änden av Mercedes-Benz program.

I det spända ekonomiska läget kunde den inte desto mindre säljas till ett pris som var acceptabelt för en bredare kundkrets. Därmed lämnade den ett avgörande bidrag till att det unga företaget Daimler-Benz AG kunde klara sig igenom den ekonomiska krisen relativt välbehållet. Redan 1932 producerades typ 170 i 4 481 exemplar, vilket var mer än den totala produktionen för alla personbilsmodeller föregående år.

Vare sig Daimler eller Benz hade vid denna tid på egen hand kunnat leda utvecklingen av ett sådant brett sortiment av fordon. Det är inga överord att säga att fusionen räddade de båda företagens framtid. Hade man inte vågat detta modiga steg, hade vi i dag antagligen inte haft några Mercedesstjärnor som lyste upp våra vägar ...

.....
DR HARRY NIEMANN är pensionerad chef för Daimlers historiska arkiv och museum. Han har skrivit flera böcker om Mercedes historia och har även ett förflutet som racerförare.

Översättning: Fredrik Linde

*Reklam för Mercedes-Benz lastbilar
från Gaggenau och Berlin, 1926.*

Samtliga bilder ur Mercedes-Benz Archives & Collection.

FÅNGA PLATSEN

Kiruna

En unik industrihistorisk pärla i ödemarken. Så beskriver Anders Johnson gruvstaden Kiruna, starkt präglad av grundaren Hjalmar Lundbohm.

ANDERS JOHNSON

DET FINNS BARA en grav i parken vid Kiruna kyrka, nämligen Hjalmar Lundbohms. På den stora gravstenen står:

*Till fosterlandets båtad blottade
han bergets skatter och skapade
staden.*

Järnmalmen i Kiruna har varit känd sedan 1600-talet. Först i slutet av 1800-talet hade dock metallurgin och transporttekniken utvecklas så att malmen blev brytvärd. Brytningen i Kiirunavaara inleddes 1898.

Den som såg till att det skapades ordnade förhållanden i det unga gruv-samhället, mildtals från civilisationen, var Hjalmar Lundbohm (1855–1926). Som geolog reste han till malmfälten första gången 1889 för att rekognoscera förekomsten av apatit, en viktig råvara för handelsgödsel. Men Lundbohm kom i stället att intressera sig för järnmalmen och blev LKAB:s disponent 1898–1920.

Hjalmar Lundbohm var en framsynt och socialt engagerad industriledare. Han ville undvika det som hade hänt i Malmberget när gruvdriften startade där tio år tidigare, nämligen framväxten av en usel kåkstad. I Kiruna skulle ett mönstersamhälle skapas för arbetarna. Marken utanför bolagsområdet utformades av den berömda arkitekten och stadsplaneraren Per Hallman så att gatorna följer naturen, inte ett traditionellt rutnät. Därigenom försvärades för iskalla vindar att svepa genom staden (vilket Luleå ända sedan 1600-talet lider av).

Pionjär med skola

Lundbohm gjorde LKAB till pionjär genom att inrätta yrkesskola för pojkar och flickor 1905 och införa två veckors semester 1912. Bolaget prenumererade också på en tidning från hemorten till

Utsikt över Kiruna gruva och stad, antagligen runt 1950. Svenska Handelsbankens historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

alla anställda som flyttat från olika orter i Sverige till Kiruna. Han uppförde manskapshus där gruvarbetarna kunde duscha och byta om före hemfärden. Detta ledde till att en deputation arbetare uppsökte Lundbohm och begärde återgång till den gamla ordningen, då de kunde åka direkt hem efter arbetet. Lundbohm avfärdade begäran med att be uppvaktningen först höra sig för om hustrurnas uppfattning. Deputationen återkom aldrig.

Lundbohm var känd för sina konstnärliga intressen och för sitt stöd till forskningen om Lappland. Han arrangerade också välbesökta konstutställningar och konserter för samhällets invånare. Han tog emot många av tidens ledande konstnärer och kulturpersonligheter som gäster, och låg bakom den höga arkitektoniska och konstnärliga ambitionsnivå som sedan grundandet har präglat Kiruna.

Det mest fullödiga uttrycket för detta är Kiruna kyrka (1912), donerad av bolaget. Gustaf Wickman var arkitekt. Konstnärliga utsmyckningar utfördes av Christian Eriksson och prins Eugen. Det var också Eriksson som utformade Hjalmar Lundbohms gravsten, medan texten på den författades av en annan vän till Lundbohm: Albert Engström.

Kiruna är en unik industrihistorisk pärla i ödemarken. Den som ännu inte har sett den måste skynda sig dit. Snart ska nämligen hela staden rivas.

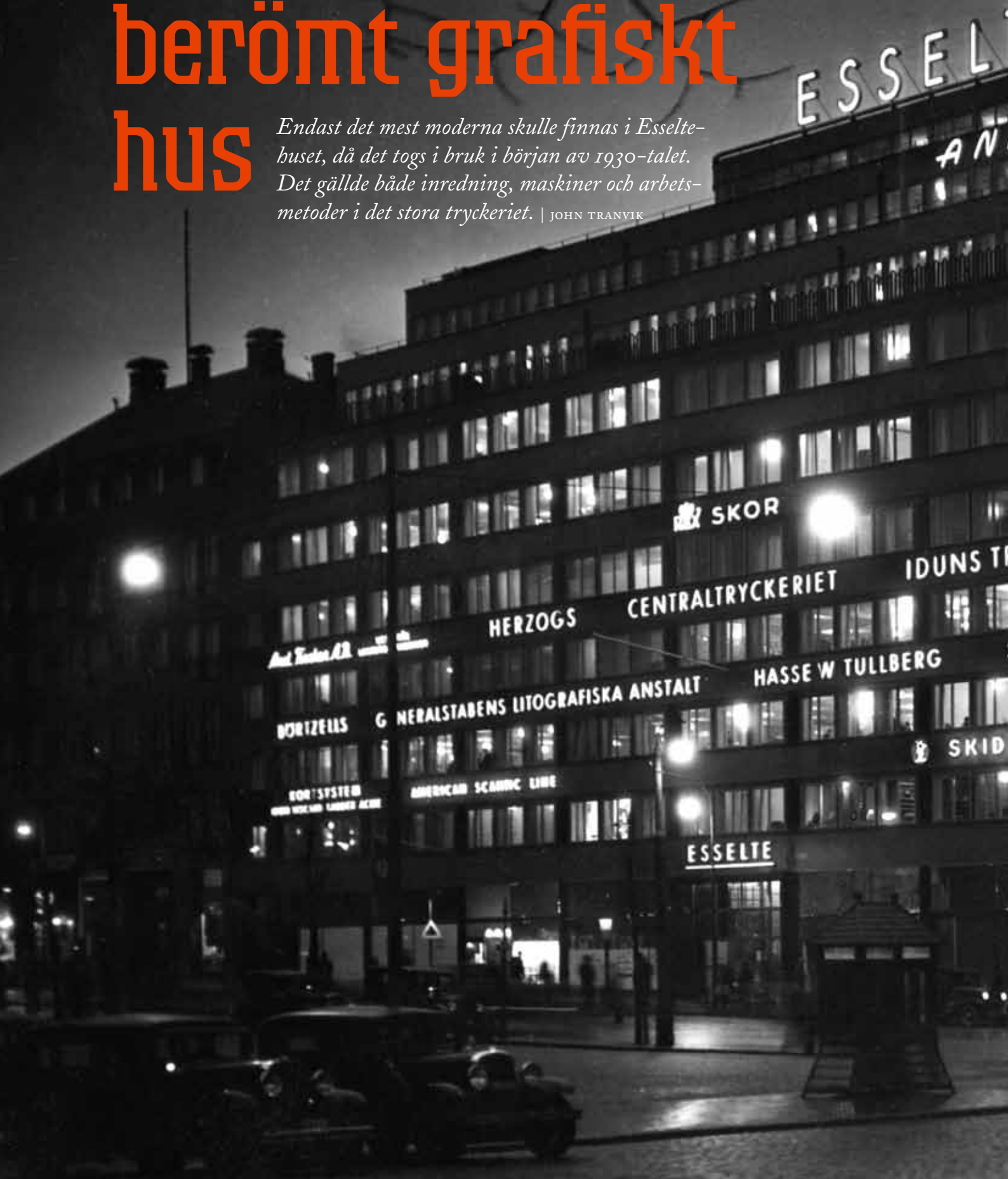
ANDERS JOHNSON *är skriftställare och nybliven Sokratespristagare. Han har skrivit ett antal böcker om näringslivs- och samhällsfrågor, ofta ur ett historiskt perspektiv. Under 2009 presenterar han sina favoritplatser i Företagsminnen.*

ANDERS JOHNSONS *Fånga platsen – Guide till Sveriges företagssamma historia* är på hela 550 sidor med 400 illustrationer. Utgivare är SNS Förlag i samarbete med Centrum för Näringslivshistoria, Riksantikvarieämbetet och Tekniska Museet i Stockholm. Beställ på www.naringslivshistoria.se

Minnen från ett berömt grafiskt hus

Endast det mest moderna skulle finnas i Esseltehuset, då det togs i bruk i början av 1930-talet. Det gällde både inredning, maskiner och arbetsmetoder i det stora tryckeriet. | JOHN TRANVIK

TE
NONS-KRANTZ

A-B AXEL CHRISTIERNSSON

B-BOFORS-B

RYCKERI

STOCKHOLMS KARTONG

PAPPEMBALLAGE

FRÄMJEDET

PARAGON

Föregående uppslag: Esseltehuset med alla sina neonskyltar år 1936. Esselte bildades genom sammanslagning av ett flertal olika företag inom tryckeri- och bokbinderibranschen. De flesta namnen blev som synes kvar som dotterbolag eller varumärken. Några enstaka andra hyresgäster som Skidfrämjandet och Bofors har även släppts in. Esseltes historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

ESSELTEHUSET MED SIN illuminerade fasad på Vasagatan 16 i Stockholm, mitt emot Centralstationen, stod under förra seklet som en symbol för det stora tryckeriet och var det första som mötte tågresenärerna. Detta hus innehöll alla tryckmetoder som den grafiska branschen vid den tiden kunde erbjuda, och dessutom ett av Europas största bokbinderier.

Huset uppfördes 1931–32 efter ritningar av arkitekt Ivar Tengbom åt Sveriges Litografiska Tryckerier, SLT (senare stavat Esselte), som var en sammanslagning av 13 tryckerier. Det byggdes på den plats där Centraltryckeriet tidigare legat. Huset rymde både huvudkontor, försäljningskontor och produktionsavdelningar, vilket var unikt. Det vanliga var annars att produktionen hamnade i utkanterna och, endast administration och försäljning låg i centrum.

På tredje våningen mot Vasagatan fanns administration och chefskontor, som med sin bokföringsavdelning bildade ett stort kontorslandskap. På andra våningen låg beställningskontoren där det, utöver sekreterarna, endast fanns manliga tjänstemän. I lokalerna mot Klara Västra Kyrkogata låg tryckerier, bokbinderier, reproduktionsanstalt och övriga produktionsavdelningar.

Endast det mest moderna

När tryckerierna sammanfördes till gemensamma lokaler var målet att all inredning skulle vara den mest moderna som vid den tiden kunde uppbringas. Detta gällde även maskiner, arbetsmetoder och arbetsförhållanden.

För sättning av böcker och tidskrifter fanns sättmaskiner. De vanligaste var av märket Linotype, som fanns uppställda i stora rader och åstadkom stort buller. Denna sättmaskin göt hela rader och användes till långt in på 1980-talet i tidningstryckerier. Esselte hade också sättmaskiner av märket Monotype, som styrda av hålremсор göt bokstav för bokstav till rader.

Handsättning användes emellertid för komplicerade arbeten, såsom tabeller och annonser. Utvecklingen här hade inte gått så fort, utan utfördes med liknande verktyg som på Gutenbergs 1400-tal: man plockade typ för typ till rader i en vinkelhake. I handsätteriet på fjärde våningen kunde man se handsättare i långa rader stå vid sina regaler (möbler för förvaring av kast, som innehöll bokstavstyper).

När det gäller tryckpressar hade utvecklingen gått längre. Plana diglar användes endast för mindre trycksaker – för större utfördes trycket med roterande cylindrar i snällpressarna, vilket gav hög hastighet.

Offset hade också kommit och förekom mest för affischer, konstreproduktioner och reklam. Men det var boktryck (blytyper) som dominerade. Ståltryck förekom till finare brevpapper och aktiebrev. Djuptryck förekom för bra bilder och stora upplagor.

Bokbinderierna fanns på första och sjätte våningarna och hade olika specialiteter. På första våningen utfördes mest skärning och falsning, och på sjätte våningen fanns mera avancerade maskiner för bokframställning.

Personliga minnen

Mina sex år som beställningsfaktor i detta hus, med försäljningsansvar för egna kunder, gjorde att jag fick många intressanta kontakter: akademiker som gav ut sin första bok, men även kända författare, som av förlagen hänvisats till tryckeriet då det gällt en ändring i sista minuten. Vid sådana tillfällen minns jag bland andra Per Anders Fogelström och Jan Fridegård.

Koncernchefen för SLT, hovrättsrådet Johan Nordenfalk, hade relationer till hovet och det var inte ovanligt att kungen och andra medlemmar av kungliga familjen åkte tåg. Den särskilda ingången för dessa resenärer till SJ-hallen finns ju fortfarande kvar. Jag minns hur vaktmästaren vid sådana tillfällen

kom fram till mitt kontorsfönster för att hissa svenska flaggan på en stång som stack ut från ytterväggen på Vasagatan, just vid mitt fönster.

Det hände också att det kom strökunder som jag i början av min anställning fick ta hand om. Jag minns en byggmästare som var intresserad av ett nytt brevpapper. Jag föreslog en logo med JM och tegelstenar, vilket en tecknare fick utforma till ett varumärke. Det kan man än i dag se lite varstans och jag känner samhörighet med det.

Esseltegänget

Många minnen har jag också från mina dagliga besök i produktionshallarna. I handsätteriet fyra trappor upp kunde man se Vitus Carlsson (Sickan Carlssons far) och Rönningberg (skridsko-prinsessan Maj-Britt Rönningbergs far) stå vid sina kast i ett hav av regaler.

Jag vill också nämna kamratföreningen för manliga tjänstemän, EG (Esseltegänget), bildad 1938, i vilken jag var en intresserad styrelseledamot. Denna förening hade från början stor betydelse för sammanhållningen för alla nya inflyttade firmachefer med sina olika specialiteter. Mötena var präglade av glattig atmosfär och höjdpunkterna var ofta de digra årsberättelserna.

Huset såldes 1972 till Försäkringskassan. Esselte är i dag världens ledande leverantör av kontorsvaror – en internationell koncern med årlig försäljning överstigande SEK 11 miljarder och dotterbolag i 31 länder, försäljning i mer än hundra länder och över 7000 anställda. De ledande varumärkena är Dymo, Pendaflex, Leitz och Curtis. Internets möjligheter kommer troligen att omskapa kontorsvarubranschen och Esselte ligger väl framme för den anpassningen.

JOHN TRANVIK *har ägnat hela sitt verkssamma liv åt den grafiska branschen, varav längsta tiden med eget tryckeri. Han har skrivit böckerna "Kuvert" och "Konstförvanter" och även byggt upp ett handtryckeri med historiska blystilar och handpressar.*

Esseltehusets reception som den såg ut på 1940-talet. Esseltes historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

Handsättning typ för typ användes ännu för speciellt komplicerade arbeten. Sätteriet i Esseltehuset 1938. Bland sättarna märks herrar Bernklint och Berghult. Esseltes historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

Limpa med lång hållbarhet

En mjuk, färsk skiva Skogaholmslimpa med smör och ost ... Har vi inte alla någon gång ätit just denna macka till vårt frukostkaffe?

En macka med lång historia. | KATARINA WILLERS

MORGONTRÖTTA SVENSKAR HAR sedan 1926 försetts med detta numera klassiska matbröd. Och det verkar vara här för att stanna. På sin 80-års dag, 2006, var Skogaholmslimpan inte bara Sveriges mest populära bröd, utan också landets fjärde mest sålda livsmedel. 55 000 limpor bakas dagligen av Bageri Skogaholm.

Och trots sin aktningvärda ålder följer Skogaholmslimpan i allra högsta grad med i tiden. När limpan fyllde 80 år blev den också nyttigare. Mer fibrer och sänkt sockerhalt gav brödet en nyckelhälsmärkning. Redan året innan, 2005, hade man tagit bort den lilla del härdat fett som fanns i limpan. En annan anpassning för att möta dagens krav är att alla Skogaholmslimpor numera är skivade.

Samma recept och smak, nästan

Annars är receptet och smaken i stort sett oförändrad från den dagen då makarna Knut och Greta Eriksson slog upp dörrarna till sitt bageri i Eskilstuna 1926. Rörelsen döptes först till Knut Erikssons Finbageri, men fick ganska snart namnet Skogaholms bageri efter gården där bageriet låg. Skogaholms delikatesslimpa var bara en av flertalet bageriprodukter. År 1945 hade företaget växt ur sina lokaler på gården och det

Motstående sida: Så här kan det ha sett ut när Knut och Greta bakade sina första limpor i Skogaholms barndom. Fast bilden föreställer egentligen köksmästare Nils-Johan Larsson på Stadsbuskällaren som bakar piroger till Nobelfesten 1952. SARABolagets historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

första storbageriet stod färdigt, även det i Eskilstuna.

År 1978 blev den populära limpan en del av bondekooperativa Lantmännen, då Kungsörnen förvärvade Skogaholms bageri. I början på 1980-talet skedde en strukturomvandling och 1984 blev Lantmännen-ägda Cerealia moderbolag till både Kungsörnen AB och Skogaholms Bröd som det då hette.

Stark expansion

Förvärvet innebar starten på en ny, stark expansion för Skogaholms. Ytterligare bagerier inlemmades i Skogaholm-koncernen, bland annat flera danska bagerier. Utökningen skedde också till stor del inom fast food-området. Korv- och hamburgerbröd var en växande marknad och 1994 investerades i en helt ny produktionslinje i Polen för fast food-bröden.

Kakor, kaffebröd och skorpor, limpor, lussebullar, korvbröd, formbröd, grovt bröd, limpor och vörtbröd ... Vid 2003 hade Skogaholms Bröd som mest 900 bageriprodukter i sitt sortiment. Samtidigt skedde stora strukturförändringar i hela brödbranschen – konkurrensen hårdnade och många andra bagerier tvingades lägga ned.

Från 900 till 90 produkter

År 2003 gjorde Skogaholms en make-over. Varumärkesstrategier anlätades och en satsning på marknadsföring och produktutveckling inleddes. Skogaholms Bröd bytte namn till Bageri Skogaholm. Förpackningarna fick ny design och de omkring 900 produkterna bantades ned till cirka 90 stycken. Samtidigt ersattes namnet Skogaholms delikatesslimpa

med det alla kallade den: Skogaholmslimpan.

Våren 2004 gav man sig in på ett helt nytt område och gav ut schlager-cd:n "Kungen av bröd" – och givetvis syftade man på Skogaholmslimpan som funnits "på topplistan sedan 1926", som det hette i marknadsföringen.

Nu finländsk limpa

Bageribranschen brottades med en stor överkapacitet även under 2005 och 2006, och till och med det gamla anrika Eskilstunabageriet hotades av nedläggning, men klarade sig då Hägerstensbageriet i stället lades ned. Hösten 2008 såldes Lantmännen Färskröd och därmed varumärket Skogaholm till finländska Fazer. Så nu är Skogaholmslimpan finländsk, men tillverkningen fortsätter i Sverige, bland annat i Eskilstuna. "Bageri Skogaholm" är i dag en varumärkesserie inom Fazer Bageri AB.

Trots tidvis tuffa tider har flaggskeppet Skogaholmslimpan fortsatt att vara en storsäljare. Kundenpassning och hälsoinriktning har lönat sig. Anpassningen till dagens trender är en viktig del i produktutvecklingen samtidigt som den nya varumärkesstrategin går ut på att anknyta bakåt i tiden – till det gamla, äkta bageriet med ansvar och engagemang i produkterna. Helt enkelt tillbaka till 1926, då det ursprungliga finbageriet grundades av Knut och Greta Eriksson.

KATARINA WILLERS är frilansjournalist med förflutet även som informatör. Svensk företagshistoria är ett av hennes specialområden.

Så gick det till när Tobaksmonopolet skapades

Det var faktiskt en högerregering som stod för Sveriges första stora förstatligande, det av den svenska tobaksindustrin. Vid uppsägningarna gällde "Sist in, först ut" redan då, fast lagkrav saknades. | CAJSA CARRÉN

ÅR 1914 VAR det första gången i svensk historia som en hel industri förstatligades – samtliga hundratalet tobaksfabriker i landet ombildades till Svenska Tobaksmonopolet med 80 procent statligt ägande.

– Det var dåvarande högerregeringen som behövde pengar till statskassan, inte minst till försvaret i en tid av krig, berättar fil.dr. Tobias Karlsson vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Lunds universitet. Hans avhandling från hösten 2008 fokuserar på hur företaget skötte de massuppsägningar som kom att följa.

Beslutet om förstatligande, eller monopolisering som det benämndes, togs av riksdagen i september 1914 var förstas inte okontroversiellt. Diskussioner om hur man enklast beskattade tobaksprodukterna hade hållits i kamrarna ända sedan sekelskiftet.

– Men när BAT, det brittisk-amerikanska tobaksbolaget, började köpa upp olika länders tobaksindustrier blev svenska politiker oroliga. Starten av första världskriget avgjorde saken, förklarar Tobias Karlsson.

Steg mot socialisering

Den mest konservativa högern tyckte förstas att detta var ett första steg mot socialisering av hela samhället. En del socialdemokrater ansåg å sin sida att det var felaktigt att dra in skatt på för människans skadliga produkter. I riksdagen lyckades partiet dock få fram garantier för att arbetarna skulle tas väl om hand. Dessa fruktade sämre arbetsvillkor med bara en enda ägare.

Som följd av monopoliseringen rationaliserades verksamheten. En av åtgärderna för dem som inte kunde få fortsatt anställning var ett avgångsve-

derlag på upp till fem årslöner, berättar Tobias Karlsson.

Detta gällde oavsett kön, och dessa arbetare hade också förtur till lediga platser inom monopolet. Dessutom inrättades så kallade intressekontor med personalkonsulter, även kallade fabriks-systrar, som erbjöd de anställda olika tjänster och aktiviteter.

– Det var till exempel barnkrubbor i anslutning till arbetsplatsen, sättpotatis för husbehovsodling, bibliotek och hjälp med betalningar av olika slag, säger Tobias Karlsson. Modellen fanns också i vissa andra större företag. År 1928 kom revisorerna vid monopolet dock att ifrågasätta expansionen av företagets sociala engagemang. Deras utredning berömde företagets sätt att sköta de nedskärningar som blivit nödvändiga. Intressekontoret kritiserades dock för att inte ha fastlagda planer för sitt arbete, utan att detta skedde lite mer slumpmässigt.

Arbetsstyrkan halveras

Men flera år tidigare hade ju tiderna förändrats radikalt med djup depression som följd av första världskriget. Dessutom mekaniserades tobaksindustrin på ett genomgripande sätt vilket ledde till stor övertalighet av arbetskraft. Arbetsstyrkan halverades från drygt fem tusen till drygt två och ett halvt tusen under perioden 1920 till 1928. Bara året innan låg bolaget på sin topp.

Motstående sida: Fram till mitten av 1900-talet hade tobak högt anseende och man förstod inte farorna med det. Till och med försäkringsbolag som ägnade så mycket engagemang åt hälso- och säkerhetsinformation beställde bjudcigaretter från monopolet med egna logotypen på. Idag är allt annorlunda: Skandia har som första försäkringsbolag infört en prishöjning för rökande kunder och lägger stora medel på att förebygga rökning hos ungdomar med kampanjer och projekt. Skandias historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

– Svenska Tobaksmonopolet var nydanande på olika sätt när det gällde att hantera övertaligheten, förklarar Tobias Karlsson. Bland annat anordnades kurser och omskolning delvis i företagets regi. De yngre kvinnorna omskolades ofta till det som betecknades som framtidsyrket, nämligen hembiträde. Studierna kom så småningom att ske i samarbete med arbetsförmedlingarna och var embryot till det som sedermera blev AMS.

Personalreserv

En annan åtgärd, som den tidigare office-ren och dåvarande vd:n Oscar Wallenberg införde, var inrättandet av övergångsstaten 1930. Den skulle hantera det fluktuerande behovet av arbetskraft. Efter mönster från försvaret var det en personalreserv där friställda arbetare mot en viss årlig summa stod till företagets förfogande när behovet av arbetskraft växte.

År 1913 hade Sverige infört allmän pension som inledning på ett framväxande välfärdssystem. Denna var dock inte tillräcklig för att försörja sig på. När Tobaksmonopolet vid de första massuppsägningarna 1921 ville göra sig av med äldre arbetare och inte hade ett kompletterande pensionssystem, strandade dessa planer och unga kvinnor fick gå i stället. Då införde företaget snabbt ett eget pensionssystem och ett halvår senare kunde man pensionera männen. År 1921 gällde inte längre reglerna från 1915 med sina generösa avgångsvederlag.

Varuhuset MEA hade även postorderservice. Här syns de tobaksvaror de erbjöd över hela landet 1923, bl. a. saluförde de sin egen MEA-cigarett. Cigaretterna hade ännu inte filter, men de finare sorterna hade små munstycken att hålla i, de var ofta gjorda av kork. Det är därför de flesta cigaretter än i dag har ett imiterat korkmönster på filtret. MEA:s historiska arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

Företaget hade inget formellt ansvar att betala ut vederlag men gjorde det ändå, om än i mindre skala än 1915. Det var bara tobaksarbetarna som kom i åtnjutande av dessa ersättningar – övriga anställda ansågs ha bättre chanser på den reguljära arbetsmarknaden. Här fördes även köns- och åldersaspekter in så att kvinnor och yngre fick lägre ersättningar än män. Dessa ansågs vara tydligare familjeförsörjare, även om detta inte uttrycktes explicit.

Turordningsregler

På en facklig kongress 1928 visade i alla fall de kvinnliga arbetarna sitt missnöje med denna ordning och att de blivit svikna av sina manliga företrädare, säger Tobias Karlsson. För trots att kvinnorna var i majoritet bland arbetskraften var det männen som inte helt oförutsägbart var talespersoner.

Tobias Karlssons avhandling sträcker sig fram till 1939 då arbetsstyrkan kraftigt reducerats. Han visar huvudsakligen vilka turordningsregler som gällde vid de kraftiga nedskärningar som monopollet tvingades göra. Han gissar att om man i dag skulle avskaffa LAS så skulle traditionella företag fortsätta att

göra som Tobaksmonopolet, att ha "sist in, först ut" som huvudprincip trots att lagstiftning då saknades.

Däremot skulle branscher med snabb teknisk utvecklingstakt ändra på det till förmån för de yngre. En vits med att hålla kvar äldre arbetskraft i företagen var att de kunde lära upp de yngre. På Tobaksmonopolet försvann det argumentet i samband med att arbetet mekaniserades.

Det är alltså främst hur Svenska Tobaksmonopolet hanterade nedskärningar av personal som är fokus i Tobias Karlssons avhandling. Han har haft tillgång till ett rikt källmaterial med många dokumenterade diskussioner och även matriklar och statistik från såväl bolagsstyrelsemöten som fackliga sammanträden. Han har också haft möjlighet att intervjua en äldre kvinna som arbetat på monopollet.

Trivsel men ...

Hon har vittnat om trivseln på företaget tack vare fabriksstyrarna. Men allt var inte frid och fröjd, enligt Tobias Karlsson. Förutom sporadiska strejker var den mest omfattande konflikten "Striden om de spetslösa cigarrerna".

För att spara på råtabak som var bristvara under kriget ville ledningen göra cigarrerna mindre genom att ta bort spetsarna. Samtidigt ville man ge arbetarna minskad ersättning. Under krisåret 1921 fanns det också mycket missnöje bland arbetarna, men att strejka då ansågs utsiktslöst.

På 1960-talet började tobaksindustrin avregleras och 1961 ombildades monopollet till Svenska Tobaks AB. Tillsammans med Svenska Tändsticks AB ingår dessa sedan 1992 i koncernen Swedish Match AB.

CAJSA CARRÉN är frilansjournalist i Malmö med inriktning på arbetsmarknad och socialpolitik.

Tobias Karlssons avhandling heter "Downsizing. Personnel Reductions at the Swedish Tobacco Monopoly, 1915–1939", Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet, 2008.

Udda föremål

Hydrozon

Denna återförslutna butelj innehåller en gulaktig genomskinlig vätska och har hängt med ända sedan 1910-talet. Buteljen med Hydrozon, som produkten hette, återfinns i Henkel Nordens arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria. Medlet skulle användas för både invärtes och utvärtes bruk – för tandblekning och sårbehandling, som blodstillande medel och medel mot finnar och kvisslor. Särskilt bra ansågs Hydrozon vara som mun- och gurgelvatten. Gurgelvatten var på modet vid den här tiden. Stomatol och Vademecum exporterades över hela världen, och det ansågs som god hygien att skölja sig med antiseptika varje dag – även om lösningen, som i det här fallet, innehöll vätesuperoxid, ett starkt ämne som bl. a. används för hårblekning.

Barnängen var på 1910-talet en stor kemiteknisk industri med huvudkontor i Stockholm och filialer i både Köpenhamn och S:t Petersburg. Notera att det dock står Petrograd längst ner på flaskan. Bytet av namn på den dåvarande ryska huvudstaden skedde vid första världskrigets utbrott 1914, eftersom man inte ville ha ett tyskklingande namn på staden när man stred mot tyskarna. Efter revolutionen, 1924, blev det namnbyte igen, till Leningrad.

Recensioner i *urval*

BÖRJE ISAKSON är journalist och författare med förflutet på *Teknikens Värld*, *Månadsjournalen* och *Dagens Industri*. Han har bl.a. recenserat litteratur och skrivit böcker om historia – den senaste heter "Två dygn som förändrade Sverige. Revolutionen 1809".

Svenska varumärken i hus och hem

AV THORSTEN SANDBERG, HISTORISKA MEDIA

DETTA ÄR EN LITEN uppslagsbok om svenska företag vilkas varumärken blivit välkända. I korta och frikostigt illustrerade kapitel berättar författaren om kända varumärken, som Absolut, Ericsson, IKEA, Läkerol, Saab och Volvo, om personerna som grundade företagen och om företagens historia.

De flesta historierna är välkända, men några är mindre bekanta – åtminstone för mig. Det gäller till exempel Felix, startat 1939 av den österrikiske flyktingen Herbert Felix, och Assa som grundades av August Stenman 1881 – Assa står för August Stenman, Stenman

August. Företaget tillverkade ursprungligen gångjärn och beslag – först 1939 gav sig Assa in på låsmarknaden. Inte heller Stigas tidiga historia är allmänt bekant. Företaget grundades 1934 av Stig Hjelmquist och tillverkade och sålde kaffekoppar, askar med mera – och så småningom (1944) pingisbollar – i bakelit.

Thorsten Sandberg presenterar 28 varumärken indelade efter produkternas användningsområden: från köket, vardagsrummet och garderoben, till garaget, carporten och cykelstället. Resultatet är en lättillgänglig historik om ett antal välkända svenska företag.

Slakten, pengarna och Caroline Gother

AV MARJA TAUSSI SJÖBERG, ATLANTIS

CAROLINE GOTHER FÖDDES 1761 som dotter till Engelberth Gother, riksdagsman och handelsborgmästare i Stockholm. Han avled 1775 och efterlämnade stora skulder.

Trots att slakten i övrigt var förmögen – där ingick bland andra medlemmar av de då framstående släkterna Bedoire, Petersen, Pauli, Jennings och Reimers – var Caroline inte eftertraktad på äktenskapsmarknaden. För det krävdes förmögenhet. Hon förblev ogift under hela livet men slutade, trots den dåliga starten, sitt liv som en av Sveriges mest förmögna kvinnor.

Caroline Gother är huvudperson i historieprofessor Marja Taussi Sjöbergs bok, men den spänner över ett vidare fält. Undertiteln lyder: "En grosshandlarsläkt i Stockholm under tre generationer 1740–1836".

Taussi Sjöberg berättar om hur företaget startades och växte, och om hur förmögenheter skapades och utplånades i en tid utan aktiebolag och börs. Då var äktenskap en viktig del av affärlivet: "... här kom familjens döttrar in som ett mycket värdefullt kapital eftersom det var med döttrarna man framförallt sydde de sociala och ekonomiska nätverken".

Caroline Gother gifte sig visserligen aldrig, men hon ingick i ett rikt och mäktigt nätverk. Det var det som, genom arv tillsammans med hennes egen företagsamhet och förståndiga sparsamhet, gjorde henne förmögen.

Berättelsen om Caroline Gother är intressant, både som skildring av ett ovanligt kvinnoöde i en tid då de flesta kvinnor var omyndiga, och som beskrivning av företagsbyggande och

affärliv då den så kallade Skeppsbroadelen – grosshandlare som ofta också var bruksägare och delägare i rederier – dominerade svensk ekonomi och handel.

Alla spelar spel. Sällskapsspelens historia

AV BJÖRN HÖGLUND, HISTORISKA MEDIA

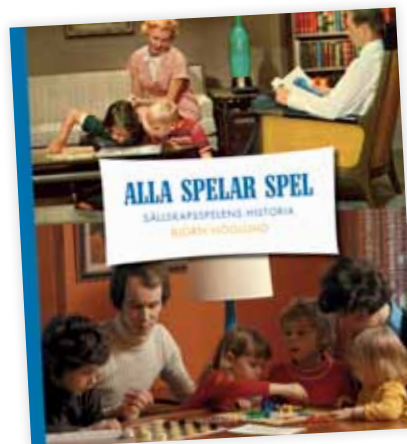
SÄLLSKAPSSPELENS DÖD HAR förutspåtts otaliga gånger, men spådomarna har kommit på skam och sällskapsspelet kommer antagligen också att överleva konkurrensen från dagens dataspel. "Spelen har en viktig uppgift och funktion att fylla när det gäller människans behov av nöje och samvaro", konstaterar författaren.

Han presenterar en omfattande (över 480 olika spel) och bildrik genomgång av sällskapsspel, från de drygt 4 000 år gamla spel som hittats i Mesopotamien (del av dagens Irak), via klassikern och

bästsäljaren *Monopol* (vars ursprung går tillbaka till 1903) till *Niagara* (årets familjespel 2008).

Och antalet spelbolag, d.v.s. tillverkare av spel, växer enligt Björn Höglund, som också kortfattat presenterar företagen bakom de svenska spelen – Alga, Aristospel (i konkurs 1972), Kärnan och Lemeco – och några USA-jättar som Milton Bradley och Parker Brothers (båda numera ägda av Hasbro).

I Sverige spenderar vi varje år omkring 300 miljoner kronor på sällskapsspel

(80 procent i samband med julhandeln), men det är med sällskapsspel som med mycket annat: de är roligare att utöva än att läsa om.

I pengarnas tid. Finansvärldens historia

AV NIALL FERGUSON, ALBERT BONNIERS FÖRLAG

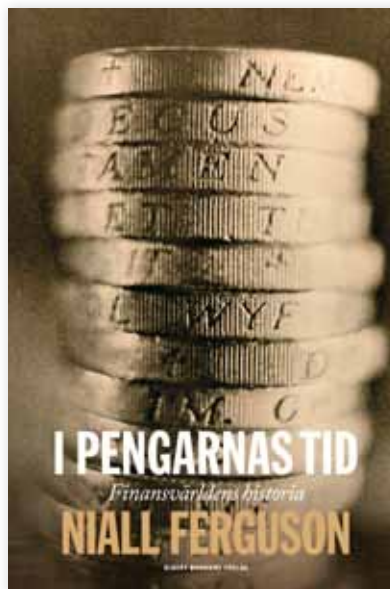
DEN SKOTSKE HISTORIEPROFESSORN Niall Ferguson bjuder läsaren på en hisnande och omskakande tidsresa, från de lertavlor – en form av skuldsedlar – som ristades omkring 1 600 år före vår tideräkning till de subprimelån som orsakat dagens finanskris.

Författaren skildrar obligationsmarknadens födelse (för att finansiera krig), skapandet av det första aktiebolaget (i Nederländerna), bankernas utveckling (där den svenska Riksbanken gick i spetsen), välfärdsstatens uppkomst (men här nämns inte Sverige), försäkringsväsendets framväxt, hedgefondernas uppkomst och utveckling med mera fram till dagens komplicerade finansiella instrument. Parallellt med detta berättar

han om historiska och pågående finanskriser (148 stycken sedan 1870, enligt en beräkning) och bubblor.

Och trots att många kriser och bubblor uppstått just i spåren av finansiella innovationer är han övertygad om att den utveckling finansvärlden genomgått är överlägsen andra alternativ, som feodalism eller planekonomi.

"... utan den offentliga finansmarknadens tvingande roll skulle en stor del av den finansiella upptäckaranda som gav oss centralbanker, obligationsmarknad och aktiemarknad aldrig uppstått." Men vare sig man håller med författaren eller inte är *I pengarnas tid* i högsta grad underhållande och lärorik.

Postens gula bussar

AV KJELL F. OLSSON, TRAFIK-NOSTALGISKA FÖRLAGET

DETTA ÄR "DILIGENSTRAFIKEN historia 1923–1991". Och diligens-trafiken var Postens egen så kallade postförningstrafik i norrlandslänen. Posten i de nästan väglösa områdena hade tidigare distribuerats av privata åkare – ofta med häst och vagn eller släde – men 1923 inleddes distribution i Postens egen regi.

Det kom att betyda mycket, inte bara för de boende i glesbygden utan också för turismen, eftersom bussarna även tog passagerare. Starten av diligens-trafiken ledde också till utveckling

av bussar som kunde ta sig fram i snö – och av snöplogar. Effektiva sådana krävdes för att diligensbussarna skulle kunna ta sig fram.

År 1925 omfattade diligenstrafiken 15 linjer; 1932 hade antalet linjer vuxit till 32 och 1940 fanns 40 linjer som totalt omfattade närmare 4 500 kilometer väg och trafikerades av 135 bussar.

På vissa linjer fungerade bussförarna också som lantbrevbärare.

Men den ökande privatbilismen naggade resandeunderlaget i kanten och under 1970-talet började Diligenstrafiken

lägga ner linjer. Dessutom fanns ett konkurrensförhållande mellan Posten och SJ, som också hade busstrafik. Det slutade med att Diligenstrafiken 1991 övertogs av SJ:s Swebus (medan Posten tog över SJ Expressgods).

Kjell F. Olsson berättar om en betydelsefull verksamhet som rymde både exotism och strapatser, men som är ganska okänd söder om Dalälven. För den som inte är specialintresserad tyngs emellertid skildringen av alltför ingående redogörelser av organisationen och dess förändringar.

Aktuell forskning

TOM PETERSSON är docent vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet. Hans huvudintresse är utvecklingen av det svenska finansiella systemet från 1800-talet och nätverk inom svenskt näringsliv.

Historiska och aktuella perspektiv på konkurser

History of Insolvency and Bankruptcy from an International Perspective

AV KARL GRATZER & DIETER STIEFEL (RED.), SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA

EN AV DE tydligaste effekterna av den rådande ekonomiska krisen är att antalet företagskonkurser stiger brant. I Sverige närmar vi oss snabbt 1990-talets rekordsiffror. Hårdast drabbas i dag tillverkningsföretag, men många relativt nya företag inom service- och tjänstesektorn klarar inte heller av det stora fallet i efterfrågan utan tvingas gå i konkurs.

Det finns i princip två sätt att se på företeelsen konkurser. Den ena ståndpunkten menar att konkurser är en nödvändig del av ett modernt ekonomiskt system, och att konkurser leder till att den befintliga stocken av företag blir konkurrenskraftig och livsduglig. Denna darwinistiska tanke om utslagning av de svagaste går också i linje med Joseph Schumpeters idéer om kreativ förstörelse som ett naturligt inslag i den kapitalistiska ekonomin. Staten bör enligt detta synsätt hålla sina fingrar borta från marknaden och inte lägga sig i utslagningsprocessen.

Den motsatta ståndpunkten hävdar å sin sida att den moderna ekonomin inte alltid, eller till och med kanske

sällan, fungerar särskilt rationellt och långsiktigt effektivt och att det visst finns anledning för stat och myndigheter att aktivt stödja åtminstone delar av näringslivet och därmed minska risken för konkurser.

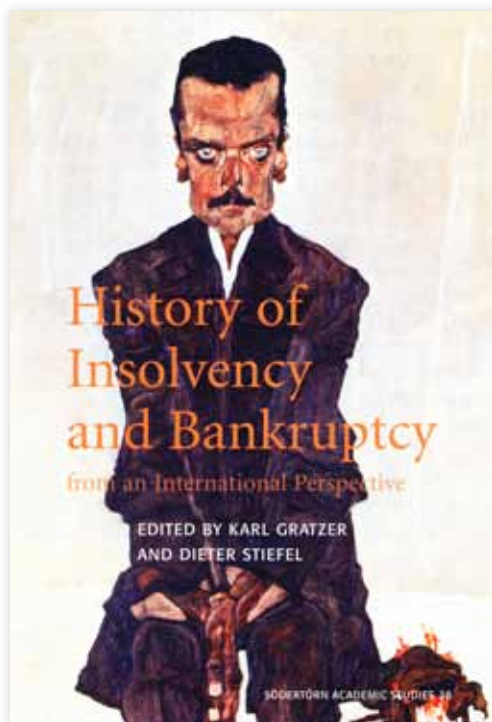
Det kan enligt detta synsätt finnas skäl till att "brygga över" tillfälliga efterfrågefall med olika typer av stimulanser och subventioner. Dessutom gäller de facto doktrinen om "too big to fail" inom flera branscher. Till exempel skulle staten aldrig kunna tillåta någon av de fyra storbankerna i Sverige att gå i konkurs. De negativa samhällsekonomiska konsekvenserna skulle helt enkelt bli för stora.

Synen på konkurser som ett självklart inslag i den moderna ekonomin är i dag sannolikt allra tydligast i USA. Det amerikanska konkurssystemet framhålls ofta som en förebild, där en konkurs för en företagare inte behöver betyda slutet på företagarkarriären. I stället för att vara något skamfyllt och förkastligt kan en konkurs till och med anses vara en nyttig erfarenhet. Det amerikanska systemet anses därmed uppmana de enskil-

da entreprenörerna till att försöka igen, och som helhet gynnar konkurssystemet innovation och förnyelse av ekonomin.

Två nya böcker fokuserar på den högaktuella företeelsen företagskonkurser. I antologin *History of Insolvency and Bankruptcy from an International Perspective* är utgångspunkten att en väl fungerande ekonomi också kräver ett väl fungerande system för hantering av konkurser. Boken innehåller flera intressanta kvantitativa och kvalitativa kapitel.

Karl Gratzner, professor i såväl ekonomisk historia som företagsekonomi och en av bokens två redaktörer, har ägnat en stor del av sin forskargärning åt att studera konkurser ur olika, främst historiska, perspektiv. Gratzners inledande översikt av det svenska konkurssystemet åskådliggör mycket tydligt den specifikt svenska synen på konkurser. Att som företagare gå i konkurs var länge inte bara något som tydde på dåligt ekonomiskt omdöme, det var också i hög grad något omoraliskt och till med brottsligt. Under 1700- och 1800-talen sattes hundratals svenskar i fängelse för att de drivit sina affärsverksamheter i konkurs.

Det förändrade kontraktet – Banker och företagskonkurser under 1990-talets finanskris

AV KRISTINA FURUSTEN, UPPSALA UNIVERSITET

Gradvis har den svenska synen på konkurser förändrats, men tyvärr när boken inte riktigt ända fram, eftersom den så kortfattat beskriver vad som hänt från början av 1900-talet och framåt. Den stora förtjänsten med antologin är att den tydligt visar att synen på konkurser i så hög grad är knuten till olika kulturer och historiska kontexter. Svagheten är att det är ett alltför stort fokus på äldre, historisk tid. Det hade varit ännu mer intressant om jämförelserna på makronivå hade gällt fram till våra dagar.

Det finns dock också några mikrostudier, av enskilda företag och företagare, som är värda att nämnas. Mirko Ernkviks studie av den amerikanska videospelsindustrin under 1970- och 1980-talet är en sådan. Den visar hur det amerikanska konkurssystemet tillåter seriösa företagare att göra nya försök efter att de har gått i konkurs.

Kristina Furustens avhandling i företagsekonomi, *Det förändrade kontraktet*, analyserar hur relationerna mellan banker och deras kunder förändrades i samband med 1990-talets finanskris. Den krisen var av en annan karaktär än

den nuvarande. Mellan 1990 och 1993 uppgick kreditförlusterna i de svenska bankerna till cirka 175 miljarder kronor – en statlig "Bankakut" bildades och drygt 60 miljarder kronor i stöd utbetalades för att rädda det svenska finansiella systemet från kollaps.

Den nuvarande krisen är mer en generell ekonomisk kris än en bank- och finanskris. Visserligen uppvisar både Swedbank och SEB stora kreditförluster, främst på sina engagemang i Baltikum, men det är ändå långt ifrån 1990-talets nivåer.

Furusten har använt sig av olika typer av källmaterial, som skapats i samband med att företag gått i konkurs. Huvudsakligen har hon använt sig av enkäter och intervjuer med konkursförvaltare. Resultaten är intressanta och belyser verkligen hur de svenska bankerna agerar när de sätts under stark press.

Den analytiska utgångspunkten är att ett kontrakt mellan banken och kunden består av en formell del, det explicita kontraktet, och en mer informell del, det implicita kontraktet. Det Furusten så tydligt visar är att bankerna med

hänvisning till de formella delarna i kontraktet sade upp krediter till låntagare, som under andra, mer gynnsamma, förhållanden högst sannolikt hade fått ha kvar sina krediter i bankerna.

Formellt sett begick de svenska bankerna således inget fel när de sade upp tusentals krediter för de företag och företagare som sedan gick i konkurs. Dessa resultat går i linje med tidigare forskning, till exempel studien om avvecklingsbolaget Securum (som övertog nödlidande krediter från gamla Nordbanken) från 2002.

Furustens studie visar också att den kontraktspart som har de största resurserna, det vill säga bankerna, agerar opportunistiskt och enbart med sitt eget bästa för ögonen om och när de yttre förhållandena – i detta fall en dramatisk finanskris – sätter en tillräckligt stark press. Det finns med andra ord ingen anledning att som bankkund enbart förlita sig på att de informella, oskrivna reglerna i relationen med banken alltid följs. Det är i slutänden det skrivna, det formella, som är relationens grundsten.

DE ÄR SYMBOL FÖR LAS VEGAS	DE SÄ VARA SNABB- ÄRE	↓	ANKOMST KORT HAVSDELI- KATES	↓	VILL VÄRE PILGRIM VARA	↓	OMGES AV VAR
↓	↓				↓		↓
LIGGER GLOBEN I					LEDER MERKEL		
↓					TVÄTT- FORM SÄNKA		
DÄMPAT FRÅGEORD ÄR GÄMENS MÅLTIDER						GILLAR ATT FÄRDAS	↓
↓						RUSSIN- LIKT	↓
ÄR UTE PÅ HAL- IS					RASA MEN INTE FÄLLA		
VIMSIG SYMASKIN ELLER FLICKNAMN					ALARM NUMMER		
↓							

↓	ORDNA FUKTIGT OMRÅDE	↓	I ADRESS	KAN MAN TA SÄTTA IGÅNG	↓	ÄR FF HET NEON	TAN- TAL	VIKTIG TRÄD VINNA
UT- GIVARE							ÄR EN DEL VETE- RÄNER	TEGAD FIGUR PÅ EL SÄ- VADORBIL
ÄKER EJ RYAN AIR ÄR FLITIG						ARKIVERAR		ÄR ÖRT- FYLLD FORM AV VARA
↓			GILLADE HILAN VÄGINSTI- TUT				P I S K A	
↓								
ÄR DET PÅ GRÖNLAND	INGET SNALLT TILLTAL	ERFARNA FÖRE ERICSSON FÖRÄ				SÖLGUD KAN HÄND- ELSE VARA	FYLLER VI ALLA	KID GREPPA
↓				NYNÄS- HAMNS- POSTEN	LIGGER I INDIEN TVSK FLOD			
UTVALDA VASS SPETS								
↓			KAN MAN HÄSTOCH SIG SJÄLV	TELLUS HALL- FORM				
TONSTEG HÖGT AVHÄLLNE				UTMÄRKT DESS SKÖN- HET ÄR BE- SJONGEN			DOM- STOL	
↓					AVGER RÄTT		FLOD	
KLAGO- UTROP	POJKEN I SKOLAN TOTAL RÖRA				LITET KNYST		KAR- HÖJD- PUNKT	
↓			HENNES ANDRANAMN VARELEONOR LYXBAD					FÖLJS AV LANKA
								RAM- LADE
RISBÄL				RYMD- FIGUR				ANGÖR BÅT
								SKRAL STRUTS- FÄGEL
↓								
↓								
DESS FUNK- TION ÄR UNDER YTAN	TÖG KAISA BERG- QVIST				PÅ EN GÅNG		KAN MAN KLIPPA	

Av Hans G. Svensson

Korsordstävling!

Lös det näringslivshistoriska korsordet! Vinn bokpaket!

Skanna in och e-posta till:
edward.blom@naringslivshistoria.se
eller skicka in en kopia av hela korsordet till:

Tidskriften Företagsminnen
Centrum för Näringslivshistoria
Grindstuvägen 48 – 50
167 33 Bromma

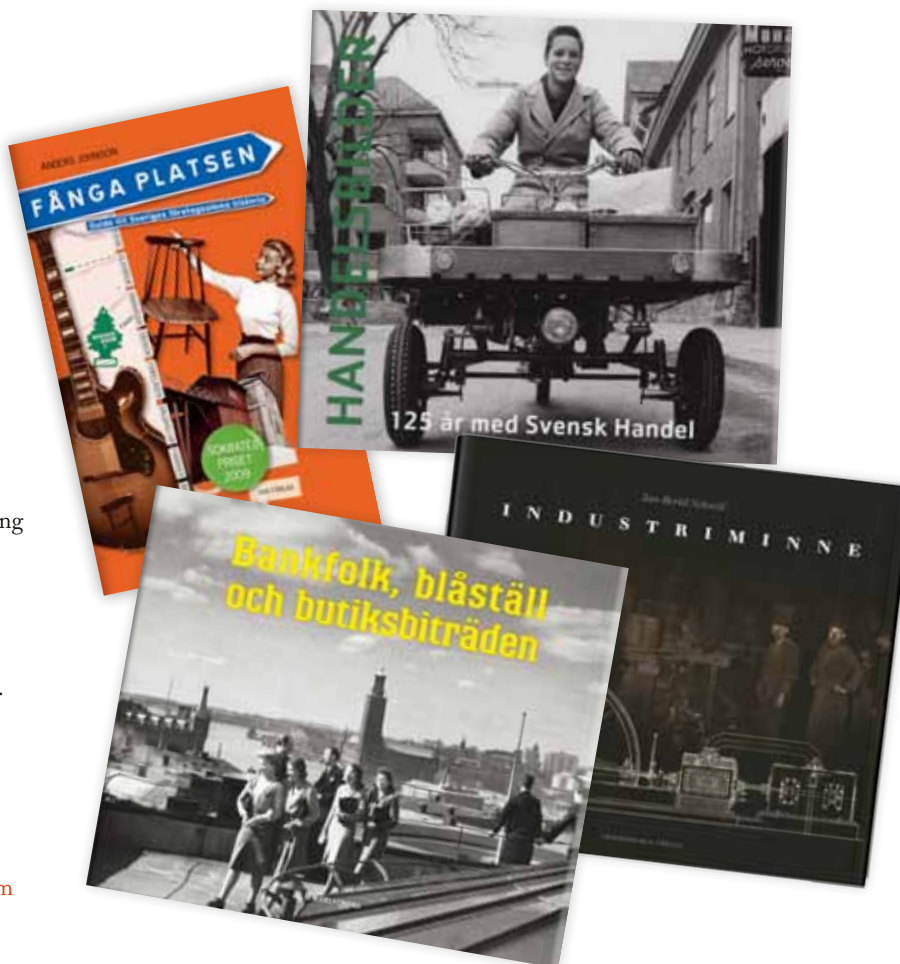
Glöm inte att bifoga ditt namn och din adress. Dragning av vinnarna bland de rätta svaren sker 10 januari 2010.

1:a pris: Ett bokpaket (värde 500 kr) bestående av:
Anders Johnsons *Fånga platsen*, Edward Bloms
Handelsbilder och Jan-Bertil Schnells *Industriminne*.

2–3:e pris Anders Gidlöfs *Bankfolk, blåstall och butiksbiträden* (värde 250 kr).

Förra numrets första pris vanns av Charlie Johansson i Sollentuna och 2–3 pris av Einar Berggren i Stockholm och Annika Ambjörnsson, Västra Frölunda. Grattis!

Förra numrets rätta svar hittar du på: www.naringslivshistoria.se/korsord

Hallå där!

Prenumererar du på denna tidskrift?
Om inte är det nog dags att tänka
om – fem nummer av Företagsminnen per
år kostar endast 200 kr. Dessutom får du
fram till nyår den eleganta Optimist-nålen
på köpet. Beställ omedelbarts på telefon:
08-634 99 00 eller e-post:
prenumerera@naringslivshistoria.se

Och kom ihåg – en prenumeration är en
utmärkt gåva!

Medlemmar

I CENTRUM FÖR NÄRINGSLIVSHISTORIA, DECEMBER 2009

ABB

AGA Gas AB
Ahlbins Patentbyrå
Ahlsell
Akzo Nobel
Alecta
Alfa Laval
ALMI Företagspartners Stockholm
Apotekarsocieteten
Apoteket AB
Arbio AB
Arla Foods AB
Astra Zeneca
Atlas Copco
Axfood
Barnens Bokklubb
Becker, Wilhelm AB
BEEP
Bokbinderimästareföreningen i Stockholm
Bokbranschens Understöds- och Utbildningsfond,
Stiftelsen
Bonnier AB
Bostadsförmedlingen
Brandkontoret
Branschorganisationernas kansli, Stiftelsen
Bruzaholms Bruk, AB
Busslink Sverige AB
Bygdegårdarnas Riksförbund
Byggnadsämnesförbundet
Bästad's Gymnasium
Carl Lamm AB
Carlsberg Sverige
Cederquist, Advokatfirman KB
Cederroth International
Chefsekreterarna Stockholm
Christenson AB, Advokat
Christenson Roth Advokater
D Carnegie & Co
Deutsche Gesellschaft zu Stockholm
Dometic
Edita Norstedts Tryckeri
Ekhagastiftelsen
Electrolux
Elekta
Engkvist Byggmästare, Stiftelsen Olle
Ericsson, Telefon AB L M
Esselte
FABEGE
Familjebostäder
FAR SRS
FAR SRS Förlag AB
FERA Ljuskultur
Flood Advokatbyrå
Flygtekniska Föreningen
FR i Stockholms län AB
Fritidsbranschernas Service AB
Färg- och Lacktekniska Föreningen
Föreningsarkiven i Stockholms län
Försäkringsbranschens Arbetsgivareorganisation
Försäkringsförbundet
Försäkringsföreningen
Garpco AB
Gekås Ullared
Grafiska Företagen
Grand Hotel Holdings AB
Gröna Lunds Tivoli
Grönköpings Veckoblad
H & M Hennes & Mauritz AB
Hakon Invest AB
Hald & Tesch Brand
Hamilton & Co Advokatbyrå
Handelsbanken
Handelshögskolan i Stockholm
Hedlunds, Petrus och Augusta stiftelse
Heidelberg Sverige
Henkel Norden AB
Hufvudstaden AB
Hushållningssällskapens Förbund
Hökerberg & Söderqvist Advokatbyrå
IBM Svenska AB
ICA AB
ICA-handlarnas Förbund
IFL vid Handelshögskolan i Stockholm

IKEA

Industriarbetsgivarna
Informationsförlaget Heimdahls
Institutet för Näringslivsforskning
Institutet för värdering av fastigheter
Investment AB Kinnevik
JCDecaux Sverige AB
Jehander Sand o Grus AB
Jernhusen AB
John Mattson Fastighets AB
Juridiska Biblioteket
Juristfirman Wiestahl AB
Järnhandelns Intresseförening
Konstnärernas Riksorganisation
Kooperativa Institutet
Kraft Foods Sverige AB
Kris- och Traumacentrum AB
Köttbranschens Riksförbund
Landahl Öhman Advokatbyrå AB
Landshypotek
Lantbrukarnas Riksförbund LRF
Lantmännen
Lernia AB
Li, Livsmedelsföretagen
Lindberg & Saxon HB, Advokatfirma
Lindblads Bokförlags AB. J.A.
Linde Gas Division
Lokaltidningen Mitt i Stockholm A B
Lundh, Ivar & Co
Länsförsäkringar AB
Länsförsäkringar Stockholm
Länsförsäkringsbolagens AB
Magnusson Advokatbyrå
MAQS Lawfirm AB
Marieberg's Arkivbyrå
Markaryds kommun
Martin Olsson HAB
Micasa
Mr Trend Writing Unlimited AB
Natur & Kultur
NCC
Nordea
Nordia KB, Advokatfirma
Nordiska Kompaniet
Nordstjärnan
Norstedt, P A & Söner
Norstedts Juridik
Nova AB, Advokatfirman
Nynäshamns Ångbryggeri, Intresseförening
Odhner & Co Belysning
OK, ekonomisk förening
Oriflame Cosmetics AB
Osram
P Wikström J:r, AB
Packhuslaget
Pensionsstiftelsen Mervärde
Pensionsstiftelsen Optimal
Plåtslageriernas Riksförbund
Primus
Procordias Pensionsstiftelse
Procordias Pensionsstiftelse II
Propeller
Roth, Advokatbyrå Peter
Röda Korsets Sjuksköterskekårs Intresseförening
SAAB AB
Sackemark AB, Advokatfirma
Salus Ansvar
Sandrew Metronome AB
SCA
Scandinavian Airlines System (SAS)
Scandinavian Institutes for Administrative
Research (SIAR) Sievert AB
Scania
Schering-Plough
SEB
Setterwalls Advokatbyrå
SHR, Sveriges Hotell & Restaurang företagare
SIAR, Forskningsstiftelsen
Silversmeden Giertta AB
Sinf Konsult AB
Sirius International Insurance Corp.
Skandia
Skanska AB

Skolfastigheter i Stockholm AB
Snickers Workwear
Sollentuna Kommun
Sparinstitutens Pensionskassa
Spendrups Bryggeri AB
Spårvägens Idrottsförening
Stiftelsen Tornspiran
Stockholm Business Region AB
Stockholm Globe Arena
Stockholm Saltsjön
Stockholms Bleck & Plåtslagarmästareförening
Stockholms Handelskammare
Stockholms Hantverksförening
Stockholms Jernkramhandlareförening
Stockholms Läns Hemslojdsförening
Stockholms Stadsmission
Stockholmshem
Stockholmsmässan
Stokab
Strömma Turism & Sjöfart AB
Swedbank
Svensk Energi
Svensk Fastighetsförmedling
Svensk Filmindustri
Svensk Fjärrvärme
Svensk Form
Svensk förening för informationsspecialister
Svensk Handel
Svensk Handelstidning Justitia AB
Svensk Mjolk
Svensk Pantbelåning
Svenska Bankföreningen
Svenska Bokhandlareföreningen
Svenska Bostäder
Svenska Bryggareföreningen
Svenska Filmklubben
Svenska Fotbollförbundet
Svenska Försäkringsföreningen
Svenska Hundskyddsföreningen
Svenska kyrkans Församlingsförbund
Svenska McDonald's
Svenska Pappers- och Cellulosaingenjörsföreningen
Svenska Shell, AB
Svenska Spel
Svenska Trävaruproducenter
Svenska Uppfinnareföreningen
Svenskt Näringsliv
Svensk-Thaiändska Föreningen
Sveriges Advokatsamfund, Stockholmsavd.
Sveriges Aktieparares Riksförbund
Sveriges Bagare & Konditorer
Sveriges Kommuner och Landsting
Sveriges Trähusfabrikanter
Svärds Stiftelse, Anders Otto
Systembolaget
SYVAB, Sydvästra Stockholmsregionens
Va-Verks AB
Sällskapet för Folkundervisningens Befrämjande
Sällskapet Järn, Maskin, Metall
Tekn. Dr. Marcus Wallenbergs Stiftelse
Teknikföretagen
Telefondirektören H.T. Cedergrens Uppfostrings-
fond, Stiftelsen
Tendorf, Advokatfirma Thomas
Thure och Karin Forsbergs Stiftelse
Tibnor
Timbro
Tore Ulff Chartering AB
Trafikförsäkringsföreningen
Transportgruppen
Trygghetsfonden
Ung Företagsamhet
Unilever Sverige
Uppfinnarkollegiet
V&S Group
W&Ö, Advokatfirman
Veteranklubben Alfa
Widell AB, Advokat Anna Stina
Vin & Sprithistoriska Muséet
Volvo
ÅF AB
Ähléns
Nya medlemmar är rödmarkerade.

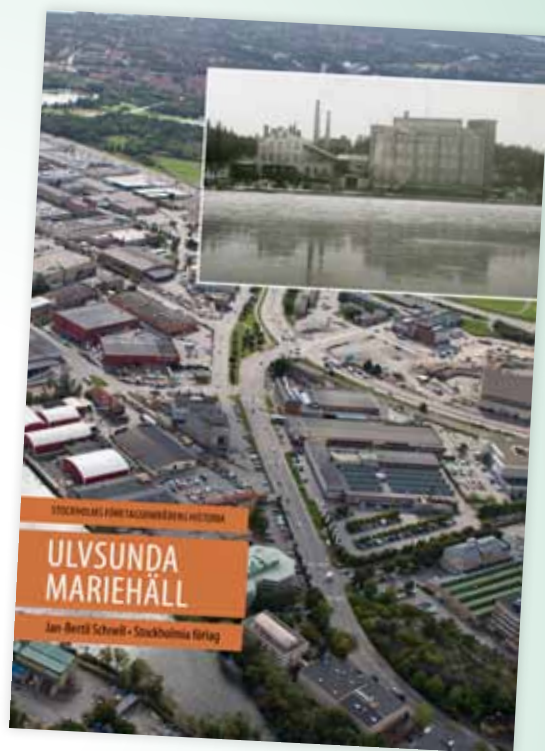
JULBOCKEN REKOMMENDERAR HÅRDA KLAPPAR

BERÄTTELSEN OM ULVSUNDA- MARIEHÄLL

Berättelsen om Ulvsunda-Mariehäll tar sin början när det låglänta landskapet täckt av is-havslera stiger ur havet. Det lantliga området i Stockholms utkant utvecklas sedan i takt med teknikens framsteg kring sekelskiftet år 1900, till ett glest bebyggt industriområde från Tranebergsbron i söder till Mariehälls gård i norr.

198 KR

NÄRINGSLIVSHISTORISK RAPPORTSERIE

Centrum för Näringslivshistoria presenterar två rapporter som behandlar Corporate Social Responsibility och kvinnors företagande med ett historiskt perspektiv.

150 KR/ST

SÅ HÄR BESTÄLLER DU BÖCKERNA

Sätt in aktuellt belopp på Plusgirokonto 98264-5 och märk talongen med boken/böckernas namn tillsammans med ditt namn och din adress.

Ta del av Centrum för Näringslivshistorias alla böcker på www.naringslivshistoria.se/butik

LAGERMANS

TOMTE- TVÅL

ÖFVERFETTAD
HYGIENISK
TOALETT-TVÅL.

FABRIKEN TOMTEN.

ALEX. LAGERMAN J:R. A. B.
GÖTEBORG.

Inregistrerad namn.
Inregistrerad etikett.